

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΗ ΜΕΛΟΥΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ.— **Τὰ κοσμολογικά συστήματα τῶν ἰπποκρατικῶν ἰατρῶν, ὑπὸ Χαρ. Τούλ ***. Ἀνεκoinώθη ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ἰω. Χαραμῆ.

Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ἡ Φιλοσοφία ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀρχαίας Ἰατρικῆς. Ἡ ἐπίδρασις ὅμως αὕτη, κατὰ τὴν γνώμην μας, δὲν ἀφεώρα τόσον τὰς ἐπιστημονικὰς καὶ τεχνικὰς προόδους τοῦ κλάδου, ὅσον τὴν διατύπωσιν τῶν θεωριῶν, δι' ὧν ὅμως συχνὰ ἀνεστάλη ἡ πρόοδος τῆς Ἰατρικῆς¹. Ἐν τῇ ἰπποκρατικῇ συλλογῇ δύο μόνον φιλόσοφοι ἀναφέρονται, ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ ὁ Μέλισσος, ἀμφοτέρω ἀκμάσαντες κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα π.Χ.². Ὁ Μέλισσος ἀναφέρεται κατὰ τὴν ἐπίκρισιν τοῦ ἐνιστικοῦ δόγματος τῆς ἑλεατικῆς Σχολῆς, καθ' ὃ ὁ κόσμος τῶν φαινομένων δὲν εἶχε πραγματικὴν ὑπόστασιν. Ἀντιθέτως ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἐπὶ τῆς Ἰατρικῆς ἦτο ἰσχυρά. Οὗτω οἱ 4 χυμοὶ τοῦ σώματος (αἷμα, φλέγμα, ξανθὴ καὶ μελανὴ χολή) παρελληλίσθησαν μὲ τὴν τετραμερῆ διαίρεσιν τῶν στοιχείων τῆς ὕλης (πῦρ, ἀήρ, ὕδωρ, γῆ) καὶ τῶν 4 ποιότητων τούτων (θερμόν, ψυχρόν, ὑγρόν, ξηρόν) τοῦ ὡς ἄνω φιλοσόφου. Ἡ θεωρία τῶν 4 χυμῶν ἐκτίθεται συστηματικῶς ἐν τῷ π. Φύσιος τοῦ Ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Μένωνος³ ἀποδίδεται εἰς τὸν Πόλυβον.

Λόγῳ ἀπωλείας τῶν πρὸ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων, εἶναι δύσκολον νὰ ἐκτιμηθῇ τὸ εἶδος καὶ ἡ ἔκτασις τῆς συμβολῆς ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων εἰς τὴν πρόοδον τῆς Ἰατρικῆς. Ἐπίσης εἶναι δυσχερὲς νὰ κρίνωμεν, ἂν αἱ ἀνατομοφυσιολογικαὶ καὶ βιολογικαὶ γνῶμαι, αἱ ἀποδιδόμεναι εἰς τοὺς φιλοσόφους, ὀφείλονται εἰς ἰδικὰς τῶν παρατηρήσεις ἢ παρελήφθησαν ἀπὸ τῶν ἀσκούντων διαφόρους τέχνας, κυρίως μὲν τῶν ἰατρῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν γυμναστῶν, κτηνοτρόφων, ἀλιέων, κυνηγῶν, σφαγέων, οἰωνοσκοπῶν κ.ο.κ. Ἐσκέφθημεν ὅθεν, μήπως θὰ συνετέλει εἰς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῶν δεσμῶν μεταξὺ Ἰατρικῆς καὶ Φιλοσοφίας, ἂν ἐμελετῶντο τὰ κοσμολογικὰ συστήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰ ἰπποκρατικὰ συγγράμματα. Τοῦτο δέ, διότι ταῦτα ἀσφα-

* H. TOOLE, *Die hippokratische Weltsysteme*.

1. Δ/θνής Συν/ον Ἰστορ. Ἰατρ., Βερολίνον 1968, 256.— Ἀκαδ. Ἰατρ. 1967, 233.

2. Π. Ἀρχ. Ἰατρ. 20 (ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ).— Π. Φύσ. Ἀνθρ. 1 (ΜΕΛΙΣΣΟΣ).

3. ΑΡΙΣΤΟΤ., Ζῳων Ἰστ. III, 4.—ΜΕΝΩΝ, Ἀνών. Λονδ. DIELS, *Hermes* 28, 1893, 407.

λῶς δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἰατρικῶν παρατηρήσεων, ἀλλ' ἀπηχοῦν τὰς γνώμας ἐνὸς ἢ περισσοτέρων ἐκ τῶν συγχρόνων ἢ ὀλίγων προγενεστέρων φιλοσόφων. Ταύτας ὅμως, ἂν καὶ ἀτελῶς, γνωρίζομεν ἐκ τῆς δοξογραφίας, ἐξ οὗ παρέχεται ἡ δυνατότης νὰ διαπιστώσωμεν ποῖοι ἐκ τῶν φιλοσόφων ἐνέπνευσαν τὰς κοσμολογίας τῶν ἱπποκρατικῶν καὶ κατὰ συμπερασμὸν νὰ κρίνωμεν ποῖοι ἤσκησαν ἐπίδρασιν καὶ ἐπὶ τῶν καθαρῶς ἰατρικῶν δοξασιῶν.

Ἐκ τῆς πεντηκοντάδος τῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων, τέσσαρα μόνον περιλαμβάνουν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλήρεις κοσμολογίας, ἦτοι τὸ π. Ἑβδομάδων, τὸ π. Διαιτήης, τὸ π. Σαρκῶν καὶ τὸ περὶ Φυσῶν. Τὸ π. Ἑβδομάδων περιῆλθεν ἐν βαρβάρῳ λατινικῇ μεταφράσει, περιεσώθη ὅμως ἐκ τοῦ πρωτοτύπου ἑλληνικοῦ μακρὸν ἀπόσπασμα τῶν πρώτων 11 κοσμολογικῶν κεφαλαίων, ὡς καὶ μικρότερον μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ ψευδο-Φίλωνος καὶ ἄλλων, τέλος δὲ καὶ ἀραβικὸν ὑπόμνημα ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Γαληνόν, ἐν τῇ πραγματικότητι δὲ τοῦ Al Bitrik κατὰ τὸν 11ον αἰῶνα (Bergstraesser)¹. Ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ βιβλίου διατυπῶνται ἡ θεωρία τῆς ἑπταμεροῦς δομῆς τοῦ Κόσμου καὶ τῶν ἐν αὐτῷ περιεχομένων. Ἡ παρὰ διαφορῶν λαῶν (Βαβυλωνίων, Ἑβραίων, Ἑλλήνων, Ρωμαίων κ.ο.κ.) ἀποδιδόμενη εἰς τὸν ἀριθμὸν 7 σημασία εἶχε πιθανώτατα τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπὸ τῶν φάσεων τῆς σελήνης, βάσει τῶν ὁποίων οἱ πρωτόγονοι λαοὶ ἐχρονολογοῦν τὰ γεγονότα (Boll). Οἱ πυθαγόρειοι, ὡς γνωστόν, ἐθεοποίησαν τοὺς ἀριθμούς, ἀπέδιδον δὲ καὶ εἰς αὐτοὺς ὑλικὴν ὑπόστασιν ἢ τοῦλάχιστον τὴν ιδιότητα τῆς διαμορφώσεως τῆς ἀδιαπλάστου ὕλης. Ἐν τούτοις τὸ 7 κατὰ τοὺς πυθαγορείους δὲν ὑπερεῖχεν εἰς ἱερότητα ἄλλων ἀριθμῶν, ὡς τοῦ 3, τοῦ 4, τοῦ 9 καὶ πρὸ παντὸς τοῦ 10, τῆς τετρακτύδος (Roscher). Ἄν καὶ τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Φιλόλαον ὑπ' ἀρ. 20 ἀπόσπασμα θεωρεῖται ὡς ὑποβολιμαῖον, φαίνεται πάντως ὅτι οἱ πυθαγόρειοι ἀπεκάλουν τὸ 7 ἡγεμόνα καὶ ἄρχοντα θεὸν ἀπάντων, τὸ παρέβαλλον δὲ μὲ τὴν ἀμήτορα παρθένον Ἀθηνᾶν (Λυδός, Φίλων)².

Ἡ ἑπταμερὴς διαίρεσις τοῦ Κόσμου κατὰ τὸ π. Ἑβδομάδων κ. 1 ἔχει οὕτω :
1) Τὸ ἐξωτερικὸν περίβλημα, καλούμενον, κατὰ Γαληνόν, ἀκριτος πάγος καὶ λατινιστὶ *inseparabilis soliditas* ἐν κ. 6. Ὁ ἐν κ. 2 ἀναφερόμενος ὀλύμπιος κόσμος, ὅστις δὲν συμμετέχει εἰς τὴν περιστροφὴν τοῦ Σύμπαντος, πιθανῶς κεῖται εἰς τὰ

1. Κωδ. Παρισ. 2142, LITTRÉ, Hipp. I, 384. VIII, 616. IX, 430. — ΦΙΛΩΝ, π. Κοσμολ. 3. — Κῶδ. Μονάχ. 802., BERGSTRASSER, Corp. Gr. Med. 1914.

2. BOLL, Hebdomas. PAULY - WISS. VII, 1907, 2547. — ROSCHER, Hipp. Schr. Siebenz., Stud. Gesch. Kult. Altert. 1913. — ΦΙΛΟΛΑΟΣ, Fr. 20. ἐν DIELS, Fragm. Vorsokr., 1934 - 7. — ΛΥΔΟΣ, π. Μην. 12. — ΦΙΛΩΝ, π. Κοσμολ. 100.

μετακόσμια. Ὑπὸ τὸ στερέωμα ἀθροίζεται ἡ πυρώδης σφαῖρα, ἀποκαλουμένη ἐν κ. 25 καὶ αἰθήρ, ἐκ τοῦ αἰθῶ ὡς ὁ Ἀναξαγόρας¹. Ἐκ ταύτης φωτίζονται τὰ ἄστρα (ἄστρον ἀνταύγεια, ἐν κ. 2), πιθανῶς δὲ καὶ ὁ ἥλιος μετὰ τῆς σελήνης. 2) Τὰ ἄστρα. 3) Ὁ ἥλιος. 4) Ἡ σελήνη, ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ στερεώματος καὶ γῆς. Αὕτη συναρμύζει τὰ πάντα καὶ παραβάλλεται πρὸς τὸ διάφραγμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου ἐδρεύουν αἱ φρένες, κ. 6. 5) Ὁ ἀήρ. 6) Τὸ ὕδωρ. 7) Ἡ γῆ, ἐν τῷ μέσῳ ἀκίνητος καὶ ἐποχουμένη τοῦ ἀέρος.

Ἐνῶ ὅμως ἡ παράστασις αὕτη τοῦ κόσμου δίδει ἀρχαϊκὴν ἐντύπωσιν, περιέχει ὡς προοδευτικὸν στοιχεῖον τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς, ἐν κ. 2, ἣτις προκύπτει καὶ ἐκ τῆς σαφοῦς διατυπώσεως τῆς ἐννοίας τῶν ἀντιπόδων (τὰ ἄνω δι' ἡμᾶς εἶναι τὰ κάτω διὰ τοὺς ἀντίποδας καὶ τὰ δεξιὰ εἶναι τὰ ἀριστερά). Ἐν συνεχείᾳ μνημονεύονται 6 ἀστερισμοί, γνωστοὶ ἤδη ἀπὸ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου, ἧτοι αἱ Πλειάδες, αἱ Ὑάδες, ὁ Ὄριων, ὁ Κύων, ἡ Ἄρκτος καὶ ὁ Ἀρκτοῦρος. Δι' αὐτοὺς λέγεται ὅτι ἔχουν ἀκολουθίαν καὶ ἐναντίωσιν μετὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Τὸ Σύμπαν, ἧτοι τὸ ὑπέρτατον Ὄν, θεωρεῖται ὡς ζῶν ὄργανισμὸς ἢ ἄλλως ὡς ὁ μακρόκοσμος, καθ' ὁμοίωσιν τοῦ ὁποίου ἐπλάσθη, ὡς ὁ μικρόκοσμος, ὁ ἀνθρώπος. Οὕτω ἐν κ. 6 ἡ γῆ παραβάλλεται πρὸς τὰ ὀστά, τὸ περὶ αὐτὴν ὑγρὸν πρὸς τὰς σάρκας, τὸ θερμὸν ὑγρὸν πρὸς τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ σπέρμα, οἱ ποταμοὶ πρὸς τὰς φλέβας, αἱ λίμναι πρὸς τὴν κύστιν καὶ τὸ ὀρθόν, ἡ θάλασσα πρὸς τὰ ὑγρά τῶν σπλάγχων, ὁ ἀήρ πρὸς τὴν ἀναπνοὴν καὶ ἡ σελήνη πρὸς τὸ διάφραγμα, ἔνθα αἱ φρένες. Τὸ θερμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπαντᾷ εἰς δύο σημεία: α) Τὸ ἐντὸς τῶν σπλάγχων καὶ τῶν φλεβῶν, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν θερμότητα τὴν παρεχομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου πρὸς τὴν γῆν. β) Τὸ ὑπὸ τὸ δέρμα κυκλοφοροῦν θερμὸν, τὸ προσδίδον εἰς τοῦτο τὴν χροιάν. Τὸ θερμὸν τοῦτο παραβάλλεται πρὸς τὴν πυρώδη σφαῖραν (αἰθέρα), ὅπου περιφέρονται τὰ ἄστρα καὶ ὁ ἥλιος. Αὕτη ἐκπυροῦται διὰ τὴν ταχύτητα τῆς περιστροφῆς καὶ παρομοιάζεται μὲ τὸν Αἰγίοχον Δία. Δὲν πρόκειται πάντως περὶ τοῦ πλανήτου Διός, διότι αἱ ἐπωνυμίαι ἤρχισαν ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐντεῦθεν (Gundel)².

Περίεργος εἶναι ἡ ἐν κ. 2 ἀποδιδόμενη εἰς τὸν Ἀρκτοῦρον σημασία. Κατὰ τὸ ἀραβικὸν ὑπόμνημα, ἐξ αὐτοῦ προέρχεται ὁ θυμός (Zorn, κατὰ Bergstraesser), ἧτοι τὸ θυμικὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐν τῷ λατινικῷ κειμένῳ ἀντ' αὐτοῦ ἀπαντᾷ ἡ λέξις *ferrog*, ἀποδίδουσα συνήθως τὸ ἐλληνικὸν θερμασία ἢ θερμόν, ἐνίοτε ὅμως σημαίνουσα μεταφορικῶς τὸν πυρετόν. Μὲ τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐννοίαν δηλοῖ

1. ΓΑΛΗΝ., Γλωσσ. L. C. — ΣΙΜΠΛΙΚ., Ὑπόμν. Ἀριστ. π. Οὐρανοῦ 119.

2. GUNDEL, Planeten, PAULY · WISS. XX, 1950, 2017.

πιθανῶς τοὺς διαλείποντας πυρετούς, τοὺς ἐμφανιζομένους μετὰ τὴν ἐπιτολὴν τοῦ Ἄρκτουρου, δηλαδή τὸ φθινόπωρον, συμφῶνως πρὸς τὸ κ. 23. Μὲ τὴν ἐρμηνεῖαν αὐτὴν συμφωνεῖ περισσότερο ἢ λατινικὴ συνέχεια *e sole nutrita*, δηλοῦσα ὅτι οἱ πυρετοὶ οὗτοι τρέφονται ὑπὸ τοῦ θερμοῦ εἰσέτι ἡλίου.

Ἐν ἄλλο σημεῖον ἔχον ἀνάγκην διευκρινίσεως εἶναι τὸ ἀναφερόμενον ἐν κ. 2, ὅτι οἱ ὑπεράνω τῆς γῆς κόσμοι εἶναι ἴσοι τὸν ἀριθμὸν πρὸς τοὺς ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ὅτι περιφέρονται περὶ ταύτην. Νομίζομεν ὅτι ὁ κόσμος ἐνταῦθα χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ διακόσμου ἢ τῆς διατάξεως, ἀφορᾷ δὲ τὰ ἄστρα, τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην. Ὑποστηρίζεται δηλαδή, ὅτι τὰ οὐράνια σώματα περιφέρονται καὶ ὑπὸ τὴν γῆν καὶ ὄχι μόνον ὑπεράνω τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας αὐτῆς, ὡς παρεδέχετο ὁ Ἀναξιμένης¹.

Τὸ βιβλίον π. Διαιτήσ καὶ ἡ συνέχειά του, π. Ἐνυπνίων, περιέχουν ὁμοίως κοσμολογικά τινα στοιχεῖα, μὴ συγκεντρωμένα εἰς εἰδικὸν κεφάλαιον, ἀλλὰ προκύπτοντα ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Σύμπαν. Τὸ π. Διαιτήσ ἔχει ἰσχυρῶς ἐπηρεασθῆ ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ ὁποίου καὶ ἀπομιμεῖται τὸ χαρακτηριστικὸν ὕφος. Ὑπὸ τοῦ Spæet ἀπεδόθη εἰς τὸν γυμναστήν Ἡρόδικον ἐκ Συλημβρίας, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ π. Ἐπιδημιῶν (VI, 3, 18), τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Μένωνος. Μᾶλλον ὅμως φαίνεται ἔργον ἰατροῦ ἀκμάσαντος περὶ τὸ 400 π.Χ. (Fredrich)². Εἰς τὰ κ. 9 καὶ 10 παραβάλλεται ἡ κοιλία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν θάλασσαν, ἡ ἀναπνοὴ πρὸς τὸν ἀέρα, τὸ πεπτικὸν σύστημα πρὸς τὴν γῆν, αἱ φλέβες πρὸς τὴν περίοδον τῆς σελήνης, αἱ σάρκες πρὸς τὴν τοῦ ἡλίου, ὁ ὑποδόρειος ἰστός πρὸς τὴν τῶν ἄστρον καὶ τὸ δέρμα πρὸς τὸ στερέωμα. Ἐτι σαφέστερον ἐκτίθενται τὰ ἀνωτέρω ἐν τῷ κ. 89 τοῦ π. Ἐνυπνίων. Ἐκεῖ ἀναφέρονται τρεῖς περίοδοι πυρός: α) Ἡ τῆς σελήνης, ἣτις συνορεῖται πρὸς τὰ κοῖλα, ἔνθα ἀθροίζονται τὰ ὑγρά. β) Ἡ τοῦ ἡλίου εἰς τὸ μέσον. γ) Ἡ τῶν ἄστρον, ὑπὸ τὸ στερέωμα, τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ δέρμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ κοιλία, ὡς ἀποταμιεύουσα τὰς ὑγρὰς καὶ ξηρὰς τροφάς, παραβάλλεται πρὸς τὴν θάλασσαν. Τὸ περὶ τὴν κοιλίαν ψυχρὸν ὑγρὸν καὶ αἱ ἔξοδοι ψυχροῦ καὶ θερμοῦ ἀέρος ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν γῆν, ἴσως δὲ καὶ πρὸς τὴν περιβάλλουσαν σφαιρᾶν ἀέρος. Σημαντικὸν ὅμως εἶναι, ὅτι καὶ τὸ π. Διαιτήσ ἀποδέχεται τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς, διότι ἐν κ. 38 ἀναγράφει, ὅτι ὁ νότιος ἄνεμος προέρχεται ἐκ τῶν πάγων τοῦ νοτίου πόλου, εἶναι δὲ ὡς ἐκ τούτου ἀρχικῶς ψυχρός, θερμαίνεται ὅμως διερχόμενος ἀνω-

1. ΑΝΑΞΙΜΕΝΗΣ, Διογ. Λαέρτ. II, 3., Ἰππόλ. I, 7.

2. SPÆET, *Gesch. Entw. Hipp. Med.* 1897, 22.—ΠΛΑΤΩΝ, Πρωταγ. 316A. Πολιτ. III, 405 E, 406 C.—ΜΕΝΩΝ, ἴδε σ. 35, σημ. 3.—FREDRICH, *Hipp. Unters.*, Phil. Unters. 1899.

θεν τῶν τροπικῶν. Ἐπανελημμένως ἐν τῷ βιβλίῳ (κ. 4, 35, 36) γίνεται μνεία τῶν πόρων, ὅπως καὶ ἐν τῷ π. Φυσῶν κ. 10, δεικνύουσα πιθανῶς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Ἐμπεδοκλέους ἢ ἴσως τοῦ Διογένους τοῦ Ἀπολλωνιάτου¹.

Τὸ π. Σαρκῶν ὀλίγα μόνον κοσμολογικὰ στοιχεῖα περιέχει. Σημειωτέον ὅτι ἐν κ. 19 παρατίθεται ἑπταδικὴ διαίρεσις τοῦ ἀνθρώπου, ἔχουσα πολλὰς ὁμοιότητες πρὸς τὴν τοῦ π. Ἑβδομάδων, εἰς ὃ καὶ παραπέμπει ἴσως: *διατὶ ἐν ἑπτὰ τουτέων ἕκαστα διοικεῖται ἐγὼ φράσω ἐν ἄλλοισιν*. Δυνατὸν ὅμως τὸ κεφάλαιον τοῦτο νὰ μὴ ἀπετέλει ἀρχικῶς μέρος τοῦ βιβλίου, ἀλλὰ νὰ προσετέθη βραδύτερον (Wellmann, Fuchs)², διότι τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν κατὰ τὸ κ. 4 τοῦ π. Σαρκῶν ἀπαρτίζεται τὸ ἀνθρώπινον σῶμα διαφέρουν ἀπὸ ἐκείνων τοῦ π. Ἑβδομάδων (κ. 2), ὅπου π.χ. ἀγνοοῦνται τὸ λιπαρὸν καὶ τὸ κολλῶδες. Τὸ π. Σαρκῶν διακρίνει 4 σφαίρας (ἀν καὶ ὁ ὅρος οὗτος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Εὐδόξου): α) Τὴν τοῦ αἰθέρος, δηλ. τοῦ πυρὸς καὶ ὄχι τῆς πεμπτουσίας τοῦ Ἀριστοτέλους. β) Τοῦ ἀέρος. γ) Τοῦ ὕδατος. δ) Τῆς γῆς. Ἡ διάκρισις τῶν σφαιρῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ταχείας περιστροφῆς τοῦ Σύμπαντος, ὅριον τοῦ ὁποῖου εἶναι τὸ στερέωμα, ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ δέσμα τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν γίνεται μνεία τῶν περιφορῶν τῆς σελήνης, τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων. Ὡς ἐνεργὸν στοιχεῖον θεωρεῖται τὸ πῦρ, τρεφόμενον ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ (κ. 6). Ἐκ τῆς δράσεως τοῦ πυρὸς ἐπὶ τῶν ἄλλων στοιχείων σχηματίζονται τὰ ὀστα, τὰ νεῦρα, τὰ ἀγγεῖα, τὰ σπλάγχνα κλπ. (κ. 3, 5, 7, 8).

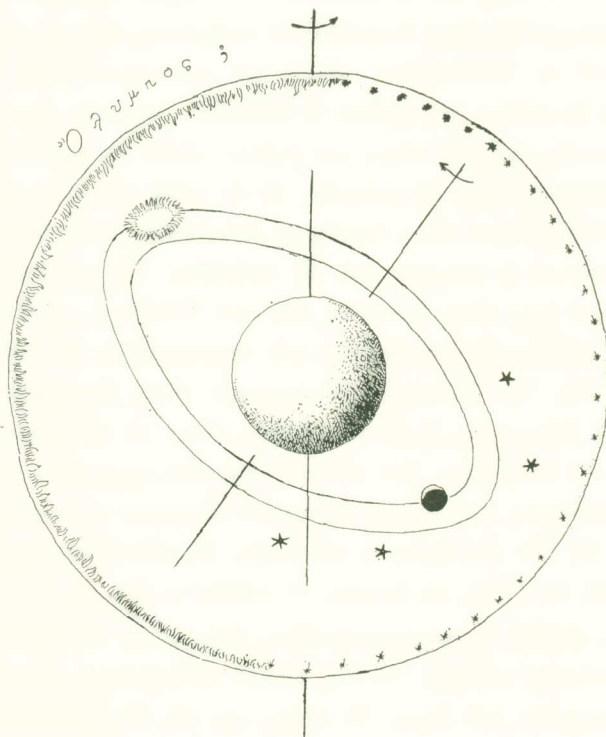
Ἐν τῷ π. Φυσῶν ἡ πρωταρχικὴ θέσις δίδεται εἰς τὸν ἀέρα, ὅστις ἐν κ. 3 ἀποκαλεῖται δυνάστης πάντων. Ὁ ἀὴρ πληροῖ τὸ διάστημα μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς, αὕτη δὲ ἐποχεῖται τοῦ ἀέρος. Τὸ σχῆμα τῆς γῆς δὲν ἀναφέρεται, περὶ αὐτὴν ὅμως προφανῶς θὰ ἀθροίζεται ἡ ζώνη τοῦ ὑγροῦ, δηλ. τοῦ ὠκεανοῦ. Ἀντιστοίχως καὶ ἡ τροφή τοῦ μικροκόσμου ἀνθρώπου περιέχει τρία συστατικά, στερεά, ὑγρά καὶ πνεῦμα. Ὁ ἀὴρ κινεῖ τὴν σελήνην, τὸν ἥλιον καὶ τὰ ἄστρα. Διὰ τὸν ἀέρα, τὸν κινοῦντα τὸν ἥλιον, λέγεται ὅτι εἶναι λεπτός. Ὁ ἀὴρ τέλος χρησιμεύει ὡς τροφή τοῦ πυρός, εἶναι δὲ καὶ τὸ αἷτιον τῆς ζωῆς (κ. 4). Τὸ π. Φυσῶν ὑποστηρίζει ὅτι διὰ τὴν φρόνησιν τοῦ ἀνθρώπου συμβάλλει ἰδίως τὸ αἷμα (κ. 14), εἰς τοῦτο δὲ συμφωνεῖ μὲ τὴν γνώμην τοῦ Ἐμπεδοκλέους. Τὸ ἐν κ. 3 ἀναφερόμενον ὅτι τὰ ἐνυδρα ζῶα ἀναπνέουν ἀέρα, ὑπενθυμίζει ὁμοίαν γνώμην τοῦ

1. Πόροι ἀπαντοῦν ἤδη εἰς ΑΛΚΜΑΙΟΝΑ, Θεόφρ. Αἰσθ. 26, ΠΡΑΚΛΕΙΤΟΝ, Σεξτ. κ. Μαθ. VII, 126, ΠΑΡΜΕΝΙΑΝΗΝ, Στοβ., Ἐκλ. I, 50, συστηματικώτερον ὅμως εἰς ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΝ, Θεόφρ., Αἰσθ. 7. — ΔΙΟΓ. ΑΠΟΛΛΩΝ., Θεόφρ. Αἰσθ. 41.

2. WELLMANN, *Fragm. Sik. Aertz.* I, 1901, 43. — FUCHS, *Gesch. Heilk. Gr.*, 1902, 212.

Ἄναξαγόρα, ἐπαναλαμβανομένην καὶ ὑπὸ τοῦ Διογέους τοῦ Ἀπολλωνιάτου¹.

Ἐκ τῶν προαναφερομένων προκύπτει, ὅτι μόνον τὸ π. Ἑβδομάδων παρέχει πλήρες κοσμολογικὸν σύστημα, πρὸς ὃ κατὰ βάσιν συμφωνεῖ καὶ τὸ τοῦ π.

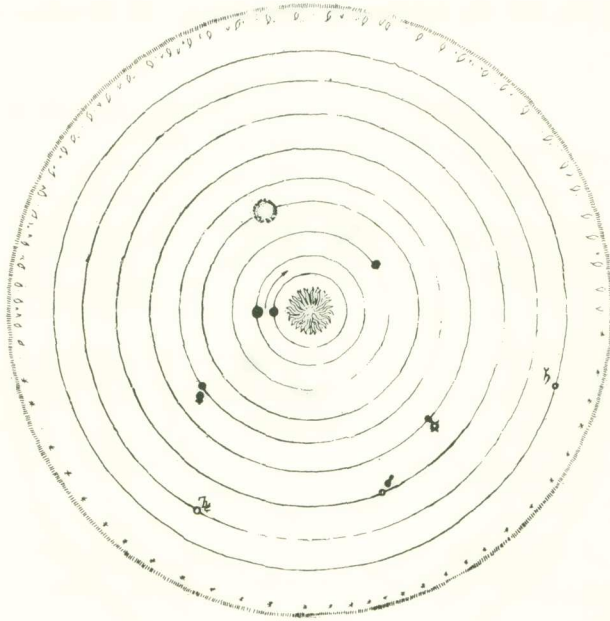

Εἰκ. 1. Ἰπποκρατικὴ κοσμολογία. Γῆ σφαιρικὴ, ἀκίνητος, ἐν τῷ κέντρῳ, ἐποχουμένη τοῦ ἀέρος. Ἥλιος καὶ σελήνη δισκοειδεῖς (;), ὧν ἡ κίνησις ὀφείλεται εἰς ρεύματα ἀέρος, ὅπως πιθανὸν καὶ τῶν πλανητῶν. Ἄστρα ἀντανακλῶντα τὸ φῶς τοῦ αἰθέρος, ἴσως δὲ καὶ ὁ ἥλιος μετὰ τῆς σελήνης. Αἰθήρ, ἡ ἐξωτερικὴ πυρῶδης σφαῖρα, περιβαλλομένη ὑπὸ τοῦ στερεώματος μετὰ τῶν ἀπλανῶν. Ἡ οὐράνιος σφαῖρα στρέφεται ἐντὸς 24 ὥρῶν περὶ τὴν γῆν. Ὁ Ὀλύμπιος, ὡς διαμένων ἀκίνητος, εὐρίσκειται πιθανῶς εἰς τὰ μετακόσμια.

Διαίτης (εἰκ. 1). Αἱ εἰς τὰ ἄλλα δύο βιβλία παρεχόμενα πληροφοροῖα εἶναι τόσον ἔλλιπεῖς, ὥστε εἶναι δύσκολον νὰ ἐξαχθῇ ἐξ αὐτῶν συμπέρασμα, ἂν τὰ συστήματά των, τοῦλάχιστον ἐν ταῖς λεπτομερείαις, διαφέρουν ἀπὸ τῶν προηγουμένων οὐ-

1. ΕΜΠΕΔ., Θεόφρ. Αἰσθ. 7. — ΑΝΑΣΤΑΓ., Ἀριστ. Ἄναπν. 2, 970β 30. — ΔΙΟΓ. ΑΠΟΛΛΩΝ., Ἀριστ. Ἄναπν. 2, 241α 3.

σιωδῶς. Κοινὸν πάντως γνώρισμα τῶν ἱπποκρατικῶν κοσμολογιῶν εἶναι ἡ τοποθέτησις τῆς ἀκινήτου γῆς εἰς τὸ κέντρον τοῦ Κόσμου. Δὲν ὑπέστησαν δηλαδὴ τὴν ἐπίδρασιν νεωτέρων θεωριῶν, δι' ὧν ἐτέθη ἐν ἀμφιβολία ἡ προνομιοῦχος

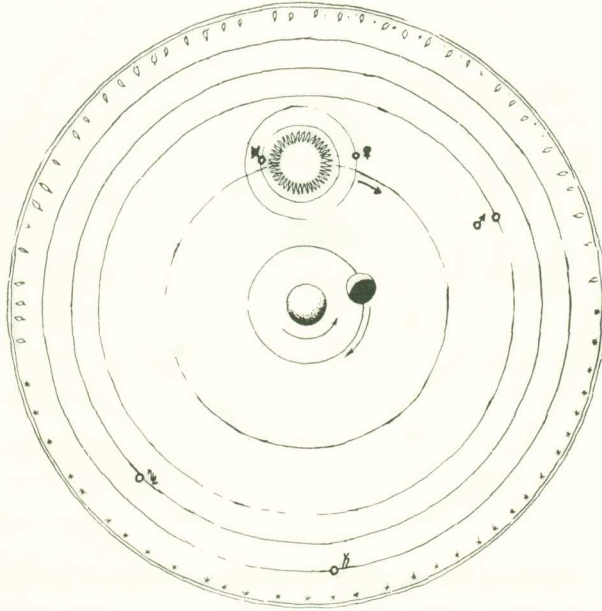

Εἰκ. 2. Φιλόλαος (τὸ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενον σύστημα πιθανῶς χρονολογεῖται μετὰ τὸ 380 π. Χ.). Περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ στρέφονται: 1) ἡ ἀντίχθον 2) ἡ γῆ ἀμφότεραι ἐντὸς 24 ὥρων 3) ἡ σελήνη 4, 5, 6) ὁ ἥλιος, ἡ Ἄφροδίτη καὶ ὁ Ἑρμῆς, κατὰ ἄγνωστον σειράν, ἐντὸς ἔτους 7) ὁ Ἄρης 8) ὁ Ζεὺς 9) ὁ Κρόνος 10) ἡ σφαῖρα τῶν ἀπλανῶν, κινουμένη πιθανῶς βραδύτατα (ἢ μετάπτωσις δὲν ἦτο ἀκόμη γνωστή). Ὁ ἥλιος δίκην φακοῦ συγκεντρώνει τὸ φῶς τοῦ αἰθέρος ἐκ τοῦ φωτεινοῦ ἡμισφαιρίου τῆς ἡμέρας ("Ὀλυμπος;).

θέσις αὐτῆς. Τοιαύτη θεωρία ἦτο τοῦ πυθαγορείου φιλοσόφου Φιλολάου (εἰκ. 2), ὅστις κατὰ τὴν γνώμην νεωτέρων συγγραφέων (Frank) ἦτο σύγχρονος, ἂν μὴ νεώτερος τοῦ Πλάτωνος (427 - 347 π. Χ.). Ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, ὁ τελευταῖος οὗτος μόνον ἐν βαθεῖ γήρατι ἔλαβε γνώσιν τῶν θεωριῶν τούτων καὶ διέκειτο μάλιστα εὐνοϊκῶς πρὸς αὐτάς¹. Τὸ σύστημα τοῦ Φιλολάου δὲν ὑπῆρξεν ἀποτέ-

1. FRANK, Plat. und sog. Pythag., 1923. — ΠΛΟΥΤΑΡΧ., Νουμ. 11.— Πλάτων., Ζητ. 8, 1006.

λεσμα παρατηρήσεων, ἀλλὰ θεωρητικῶν συλλογισμῶν. Ἐπειδὴ κατὰ τοὺς πυθαγορείους τὸ 10, δηλ. ἡ τετρακτὺς, ἦτο ὁ τελειότερος καὶ ἱερότερος ἀριθμὸς, ἔπρεπε καὶ τὰ οὐράνια σώματα νὰ εἶναι ἰσάριθμα. Διὰ τοῦτο εἰς τὰς σφαῖρας τῶν 5 πλανητῶν, τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καὶ τῶν ἀπλανῶν, ὁ Φιλόλαος προσέθεσε δύο ἀκόμη, τὰς τῆς γῆς καὶ τῆς ὑποθετικῆς ἀντίχθονος. Αἱ 10 αὗται σφαῖραι περι-

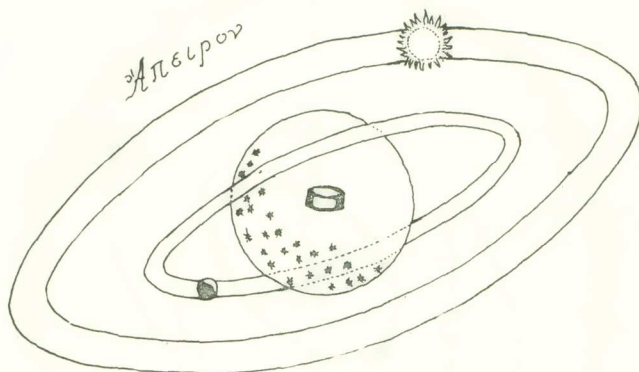
Εἰκ. 3. Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός (ἀκμὴ περὶ τὸ 350 π. Χ.). α) Γῆ σφαιρική, ἐν τῷ κέντρῳ, στρεφομένη περὶ τὸν ἄξονα ἐντὸς 24 ὡρῶν. β) Ἡ σελήνη. γ) Ὁ ἡλίου μετὰ δύο δορυφόρων πλανητῶν, τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης (κατὰ μίαν ἐκδοχὴν), στρεφόμενοι περὶ τὴν γῆν ἐντὸς ἔτους. δ) Οἱ πλανῆται Ἄρης, Ζεὺς, Κρόνος στρεφόμενοι περὶ τὴν Γῆν. ε) Τὸ στερέωμα μετὰ τῶν ἀπλανῶν.

στρέφοντο περὶ τὸ φανταστικὸν κεντρικὸν πῦρ ἢ τὴν Ἑστίαν. Διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸ ἀθέατον τῆς ἀντίχθονος, ἴσως δὲ καὶ τοῦ κεντρικοῦ πυρός, ὁ φιλόσοφος τὰ μετέφερεν εἰς τοὺς ἀντίποδας τῆς γῆς. Τὸ σύστημα τοῦτο εἶχε τὸ πλεονέκτημα ὅτι κατήργει τὴν ἡμερησίαν περιστροφὴν τοῦ οὐρανοῦ θόλου, τὴν ὁποίαν ἀνελάμβανεν ἡ περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ ἰσόχρονος περιστροφὴ τῆς γῆς.

Περίπου σύγχρονος (περὶ τὸ 400 π. Χ.) ἦτο καὶ ἡ ὑπόθεσις ἐτέρου πυθαγορείου, τοῦ Ἰκέτα, ὅστις διετήρει μὲν τὴν γῆν ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ κόσμου, παρεδέχετο ὅμως τὴν περὶ τὸν ἄξονα περιστροφὴν τῆς. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ὑπεστηρίχθη

καὶ κατὰ τὸν 4^{ον} αἰῶνα ὑπὸ τοῦ Ἐκφάντου καὶ τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ (εἰκ. 3). Τὸ ἡλιοκεντρικὸν σύστημα τοῦ Ἀριστάρχου, περὶ τὸ 280 π. Χ., εἶναι ἀσφαλῶς μεταγενέστερον τῶν ἱπποκρατικῶν¹.

Ὡς ἐλέχθη, συμφάνως πρὸς τὸ κ. 2 τοῦ π. Ἑβδομάδων, ἡ γῆ καὶ ὁ Ὀλυμπος δὲν συμμετέχουν εἰς τὴν περιστροφὴν τοῦ Κόσμου. Θὰ ἔπρεπε συνεπῶς

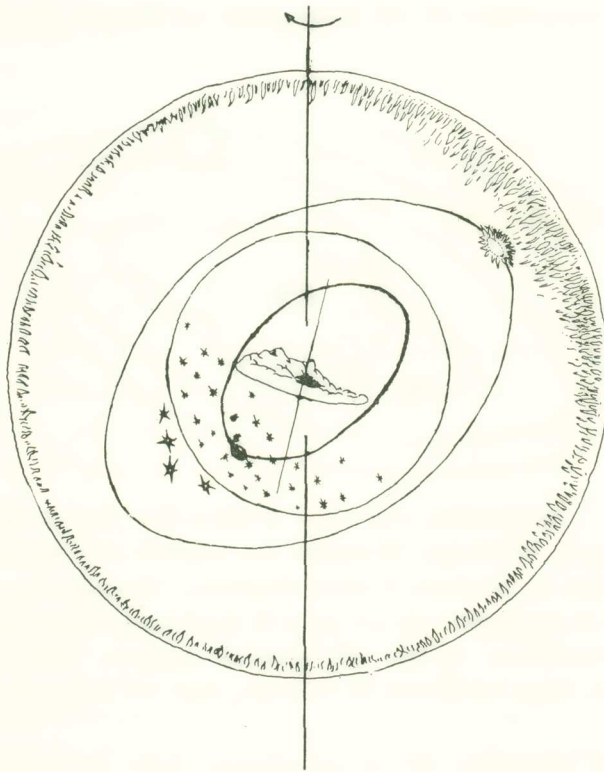

Εἰκ. 4. Ἄναξιμανδρος (ἀκμὴ περὶ τὸ 550 π. Χ.). Γῆ κυλινδροειδής, ἀκίνητος ἐν τῷ κέντρῳ. Ἡ σφαῖρα τοῦ οὐρανοῦ μετὰ τῶν ἀπλανῶν εὐρίσκεται εἰς ἀπόστασιν 9 γήινων διαμέτρων. Ὁ τροχὸς τῆς σελήνης ἀπέχει 18 διαμέτρους καὶ τοῦ ἡλίου 27 διαμέτρους. Ἐντὸς τῶν τροχῶν περικλείεται τὸ πῦρ τῶν οὐρανίων σωμάτων, προβάλλον ἐκ στομιῶν. Πέρα τοῦ Κόσμου τὸ Ἄπειρον, παρὰ τοῦ ὁποῦ ἀπεκρίθη.

ὁ Ὀλυμπος νὰ εὐρίσκεται εἰς τὰ μετακόσμια, διότι τὸ στερέωμα, μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ προσηλωμένων ἀπλανῶν, περιστρέφετο περὶ τὴν γῆν, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἄναξιμένου, τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Ἄναξαγόρα καὶ τῶν μετέπειτα φιλοσόφων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγγραφῆς τῶν ἱπποκρατικῶν βιβλίων εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθῆ ἡ ἀρχαϊκὴ ἀντίληψις τοῦ Ὅμηρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, καθ' ἣν τὸ στερέωμα ἀπετέλει ἡμισφαίριον καθηλωμένον ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς π. χ. διὰ τῶν κίωνων τοῦ Ἄτλαντος. Ἡ παράστασις τοῦ στερεώματος ὡς σφαῖρας, ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ὁποίας αἰωρεῖται ἐλευθέρως ἡ γῆ, ὑπῆρξεν, ὡς φαίνεται, μία μεγαλοφυῆς σύλληψις τοῦ Ἄναξιμάνδρου, τὴν ὁποίαν ἀπεδέχθησαν καὶ οἱ μετέπειτα φιλό-

1. ΦΙΛΟΛΑΟΣ, Ἄετ. III, 11, 3. — ΙΚΕΤΑΣ, Κιέρ. Acad. Pr. 2, 39, 123. — ΕΚΦΑΝΤΟΣ, Ἰπλόλ. I, 15. — ΗΡΑΚΛ. ΠΟΝΤ., Ἄετ. III, 13, 3. — ΑΡΙΣΤΑΡΧ., Ἀρχιμ. Ψαμμ. 4 - 6.

σοφοι. Οὗτοι ὅμως ἠκολούθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν γνώμην τοῦ Ἀναξιμένους, καθ' ἣν ἡ δισκοειδὴς γῆ συγκερατεῖται ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Κόσμου ὑπὸ τοῦ κάτωθεν ἀέρος, τὸν ὁποῖον ἐπιπωματίζει, ὡς ὑποστηρίζει καὶ τὸ π. Φυσῶν.

Εἰκ. 5. Ἐμπεδοκλῆς (ἀκμὴ περὶ τὸ μέσον τοῦ 5ου αἰῶνος). Γῆ ἐπίπεδος (;), ἀκίνητος, ἐν τῷ κέντρῳ, κεκλιμένη πρὸς Νότον. Σελήνη δισκοειδής, ἐκ πεπηγότος ἀέρος, ἀφορίζουσα τὰ περιγεία. Οὐρανὸς (μετὰ τῶν ἀπλανῶν ;), κρυσταλλοειδής, εὐρισκόμενος πιθανῶς μεταξὺ σελήνης καὶ ἡλίου, ὡς παρὰ Λευκίππῳ. Πλανῆται μὴ προσηλωμένοι, κινουῦνται ἴσως μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ ἡλίου. Ἡλιος δισκοειδής καὶ κρυσταλλοειδής, ἀντανακλῶν τὸ φῶς τοῦ αἰθέρος, ἐγγὺς τοῦ ὁποῖου κινεῖται. Ὁ αἰθήρ, ἡ ἐξωτέρα πυρῶδης σφαῖρα, συγκεντροῦται ἰδίως εἰς τὸ ἡμισφαίριον τῆς ἡμέρας (Ἔολυμπος ;).

Ἐτέρα ἐρμηνεία, μὴ μεταθέτουσα τὸν Ἔολυμπον εἰς τὰ μετακόσμια, στηριζομένη δὲ εἰς γνώμην τοῦ Ἀναξιμάνδρου, φαίνεται ἀπίθανος (εἰκ. 4). Ὁ ἀνωτέρω φιλόσοφος ὑπεστήριζεν, ὅτι οἱ ἀστέρες περιστρέφοντο περὶ τὴν γῆν εἰς ἐγγυ-

τέραν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης. Τὴν περιέργον ταύτην γνώμην ἠσπάζοντο καὶ νεώτεροι φιλόσοφοι, ὡς ὁ Μητροδωρος καὶ ὁ Κράτης (τέλη τοῦ 4ου αἰῶνος). Κατὰ τὸν Ἀέτιον ὅμως τὴν παρεδέχετο καὶ ὁ Παρμενίδης, ὅστις ἐθεώρει τὸν οὐρανὸν (προφανῶς μετὰ τῶν ἐπ' αὐτοῦ ἀπλανῶν), ὡς τὸ ὄριον τῶν περιγείων. Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐτοποθέτουν τὴν τροχίαν τοῦ ἡλίου εἰς τὸ πέρασ τοῦ κόσμου. Ὁ πρῶτος τούτων, κατὰ Διογένην Λαέρτιον, παρενέβαλλε τὴν σφαιραν τῶν ἀπλανῶν μεταξὺ ἡλίου καὶ σελήνης. Πιθανῶς δὲ τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ διὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆν¹, διότι λέγει ὅτι τὰ μεστὰ κακῶν περιγεία φθάνουν μέχρι τῆς σελήνης (εἰκ. 5). Ἡ τοποθέτησις ὅμως αὕτη τῆς σφαίρας τῶν ἀπλανῶν ἐντεῦθεν τοῦ ἡλίου ἢ καὶ τῆς σελήνης, θὰ ἀπηλευθέρωνε τὸ ἐξωτερικὸν περίβλημα τοῦ Κόσμου ἀπὸ τῆς ἀνάγκης νὰ παρακολουθῆ τὴν περιστροφὴν του καὶ θὰ ἠδύνατο συνεπῶς τότε νὰ ταυτισθῆ μὲ τὸν ἀκίνητον Ὀλυμπον. Ἡ ἐρμηνεία ὅμως αὕτη ἀποκλείεται διὰ τὰ ἱπποκρατικά συγγράμματα, διότι ταῦτα ὀρθῶς τοποθετοῦν τὴν σφαιραν τῶν ἀπλανῶν πέρα τῆς σελήνης καὶ τοῦ ἡλίου.

Ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ χρησιμοποίησις τοῦ ὄρου Ὀλυμπος διὰ τὰς ἐσχατιὰς τοῦ Κόσμου ἀπαντᾷ εἰς τὰς κοσμολογίας τριῶν φιλοσόφων. Πρῶτος ὁ Παρμενίδης ἀναφέρει τὸν ἐσχατον Ὀλυμπον, χωρὶς ὅμως ἐκ τῆς δοξογραφίας νὰ προκύπτῃ ἂν τὸν ἐθεώρει ὡς ἀκίνητον. Κατόπιν τὸν μνημονεῖ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὅστις προσθέτει ὅτι ὁ ἥλιος ἀντανακλᾷ τὸ φῶς αὐτοῦ. Πιθανῶς λοιπὸν τὸν ταυτίζει μὲ τὴν ἐξωτάτην πυρώδη σφαιραν τοῦ Κόσμου, κυρίως δηλαδὴ μὲ τὸ φωτεινὸν ἡμισφαίριον τῆς ἡμέρας, τὸ ὁποῖον ὅμως συμμετεῖχεν εἰς τὴν περιστροφὴν τούτου. Τέλος μνημονεύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Φιλολάου, ὅστις λέγει ὅτι ἐν αὐτῷ περιέχονται τὰ στοιχεῖα ἀμιγῆ (εἰλικρινῆ). Πιθανῶς ὅθεν ἐξομοιώνει τὸν Ὀλυμπον πρὸς τὸ πῦρ, τὸ κατὰ τοὺς πυθαγορείους περιβάλλον τὸν Κόσμον².

Ἐν τῷ κ. 6 τοῦ π. Ἐβδομάδων καὶ συμφώνως πρὸς τὸ Γλωσσάριον τοῦ Γαληνοῦ ἀπαντᾷ ἡ ἔκφρασις ἄκριτος πάγος. Ἐν τῇ δοξογραφίᾳ τοῦ Ἐμπεδοκλέους συχνὰ ἀπαντᾷ ὁ ὄρος πάγος, σημαίνων κατ' αὐτὸν ὅτι τὸ στερέωμα ἀπετελεῖτο ἐκ πεπηγότος, δίκην κρυστάλλου, ἀέρος. Τὸ αὐτὸ δὲ παραδέχεται καὶ διὰ τὴν σελήνην καὶ τὸν ἥλιον³. Συνεπῶς ἡ ἐρμηνεία τοῦ Γαληνοῦ, ὅτι ἄκριτος

1. ΑΝΑΣΙΜΑΝΔ. ΜΗΤΡΟΔ. ΚΡΑΤ., Ἄετ. II, 15, 6., Ἰππόλ. I, 6, 1 - 17. — ΠΑΡΜΕΝΙΔ. Ἄετ. II, 15, 4 καὶ 7, 1. — ΔΕΥΚΙΠ., Διογ. IX, 33. — ΕΜΠΕΔ., Ἄετ. II, 1, 4 καὶ 13, 11. — Ἰππόλ. I, 4, 3. — Πλούτ. Πρὸς. Σελ. 9.

2. ΠΑΡΜΕΝ. fr. 11. — ΕΜΠΕΔ., fr. 44. — ΦΙΛΟΛ., Ἄετ. II, 7, 7.

3. Ψ. Πλούτ. Στφ. 4., Ἄετ. II, 11, 2. Ἀχιλ. Εἰς. 5. — Λακτάντ., Οπίφ. Dei. Πλούτ. Πρὸς. Σελ. 5, 6.

πάγος σημαίνει τὸ μετακόσμιον ἄπειρον καὶ ἀδιάπλαστον κενόν, εἶναι προφανῶς ἐσφαλμένη, διότι πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ τοῦ στερεώματος. Πάντως ἡ μνεία τοῦ Ὀλύμπου ἐν τῷ π. Ἑβδομάδων, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ χρόνος τῆς συγγραφῆς του δὲν θὰ ἀπέχη πολὺ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἂν μὴ τοῦ Φιλολάου.

Ἡ ταχεῖα περιστροφὴ τοῦ Κόσμου, κατὰ τὸ π. Σαρκῶν, θεωρεῖται ὡς τὸ αἴτιον τῆς διακρίσεως τῶν στοιχείων. Τοῦτο ὑπεστήριξε κυρίως ὁ Ἀναξαγόρας, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφῶς, ὡς ὁ Ἀναξιμένης, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Λευκίππος καὶ ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἀρχέλαος, ὁ Διογένης Ἀπολλωνιάτης, διὰ τὰ περιορισθῶμεν μόνον εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους¹. Τὸ πῦρ, ὡς τὸ ἐλαφρότερον τῶν στοιχείων, συνηθροίσθη ὑπὸ τὸ στερέωμα, ὑπ' αὐτὸ δὲ ἐσχηματίσθη ἡ σφαῖρα τοῦ ἀέρος, εἶτα τοῦ ὕδατος καὶ ἐν τῷ κέντρῳ ἡ γῆ. Τὸ πῦρ ὅμως, κατὰ Ἐμπεδοκλῆν, συνεκεντρώθη κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὸ ἡμισφαίριον τῆς ἡμέρας, ἡ ἄνισος δὲ κατανομὴ αὐτοῦ ὑπῆρξε τὸ αἴτιον τῆς περιστροφῆς τοῦ Κόσμου. Ἐκ τῶν 4 στοιχείων τοῦ Ἐμπεδοκλέους τὸ ἐνεργὸν ἦτο τὸ πῦρ, τοῦτο δὲ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ βιβλία τοῦ π. Ἑβδομάδων, π. Διαιτήσ, καὶ π. Σαρκῶν. Εἰς τὸ τελευταῖον μάλιστα ἐκτίθεται, πῶς διὰ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ πυρὸς ἐδημιουργήθησαν οἱ ἴστοι καὶ τὰ ὄργανα, κατὰ τρόπον ὑπενθυμίζοντα ὁμοίας δοξασίας τοῦ Ἐμπεδοκλέους².

Ἡ πρωταρχικὴ θέσις, ἡ διδομένη εἰς τὸ πῦρ, ἔχει πιθανῶς τὴν προέλευσίν της ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείτου, τὴν παρεδέχοντο ὅμως καὶ ἄλλοι φιλόσοφοι, ὡς ὁ πυθαγόρειος Ἴππασος καὶ βραδύτερον οἱ Στωϊκοί (Zeller - Nestle, Kranz). Ἀλλὰ καὶ ὁ Παρμενίδης, πρὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, ἐθεώρει τὸ πῦρ ὡς τὸ ἐνεργὸν στοιχεῖον³. Κατὰ τὸ κ. 6 τοῦ π. Σαρκῶν, τὸ ψυχρὸν χρησιμεύει ὡς τροφή τοῦ θερμοῦ, δηλ. τοῦ πυρὸς, ἐνῶ κατὰ τὸ κ. 4 τοῦ π. Φυσῶν, τροφή του εἶναι ὁ ἀήρ. Τὸ τελευταῖον ἴσως νὰ εἶναι ἀπήχησις πυθαγορείου θεωρίας, καθ' ἣν τὸ ἐν τῷ Κόσμῳ πῦρ ἀναπνέει ἐκ τῶν μετακοσμίων τὸ πνεῦμα.

Ἐν κ. I τοῦ π. Ἑβδομάδων, προκειμένου περὶ τοῦ φωτὸς τῶν ἀστέρων χρησιμοποιεῖται ἡ ἔκφρασις ἀνταύγεια. Αὕτη προφανῶς δηλοῖ, ὅτι οἱ ἀστέρες δὲν ἦσαν αὐτόφωτοι, ἀλλ' ἀντηνάκλουν τὸ φῶς, πιθανῶς τοῦ ἡμισφαιρίου τῆς ἡμέ-

1. ΑΝΑΞΑΓ., Διογ. II, 6, 15.—Πλούτ. Λύσανδ. 12.—ΑΝΑΞΙΜΕΝ., ψ. Πλούτ. Στρ. 3.—ΕΜΠΕΔ., Ἄετ. II, 6, 3.—ψ. Πλούτ. Στρ. 4.—ΔΙΟΓ. ΑΠ., ψ. Πλούτ. Στρ. 12.

2. ΕΜΠΕΔ., ψ. ΠΛΟΥΤ. Στρ. 4.—Ἄετ. V, 22, 1.

3. ΗΡΑΚΛ., fr. 66, 90.—ΙΠΠΑΣ., Ἄριστ. Μεταφ. Α3, 984a 7.—ZELLER-NESTLE, Gesch. Griech. Philos., 13η ἔκδ. 1928.—KRANZ, Gr. Philos., 5η ἔκδ. 1962.—ΠΑΡΜΕΝ., Διογ. IX, 21-23.—ΕΜΠΕΔ., Ἄριστ. Μεταφ. Α4, 985a 21.

ρας, ἂν μὴ τοῦ ἡλίου. Ἐάν ἡ ἐρμηνεία αὕτη εἶναι ὀρθή, τότε τὸ ὡς ἄνω βιβλίον ὑποστηρίζει μίαν περίεργον ἐκ πρώτης ὄψεως θεωρίαν, ἀπαντῶσαν ὅμως μέ τινας παραλλαγὰς ἐν τῇ δοξογραφίᾳ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων. Κατὰ τὸν Boll, πιθανὸν ἤδη πυθαγόρειοι τινὲς φιλόσοφοι νὰ ἀπέδιδον τὸ φῶς τῶν ἄστρον εἰς ἀντανάκλασιν ἀπὸ τῆς πυρῶδους σφαίρας τοῦ κόσμου ἢ τοῦ Γαλαξίου. Ὁ Ἀέτιος συγκεκριμένως ἀποδίδει τὴν γνώμην περὶ τοῦ φωτισμοῦ τῶν ἀπλανῶν ὑπὸ τοῦ ἡλίου εἰς τὸν Μητρόδωρον, μαθητὴν τοῦ Δημοκρίτου, τὸν Διότιμον τὸν Τύριον καὶ τὸν περιπατητικὸν Στράωνα (ἀκμὴ 287 - 269 π.Χ.). Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, καθὼς καὶ ὁ ἀκολουθῶν αὐτὸν Δημόκριτος, ἐπίστευον ὅτι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου καταλάμπει τὸν νυκτερινὸν οὐρανόν¹. Τοῦτο ἐξάγεται καὶ ἐκ τῶν ἀκολούθων: Οἱ φιλόσοφοι οὗτοι ἔδωσαν τὴν ὀρθὴν ἐξήγησιν τῆς φύσεως τοῦ Γαλαξίου, ὡς ἀθροίσματος ἀπείρων μικρῶν ἀστέρων. Ἐπίστευον ὅμως ὅτι ἡ λάμψις αὐτῶν καθίστατο ἐμφανὴς συνεπείᾳ τῆς προβολῆς τῆς σκιᾶς τῆς γῆς εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γαλαξίου, ἐνῶ εἰς τὰ μὴ ἐπισκιαζόμενα μέρη τοῦ οὐρανοῦ, τὸ φῶς τῶν ἀσθενῶν ἀστέρων συγκαλύπτεται ὑπὸ τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι οἱ ὡς ἄνω φιλόσοφοι ἐπίστευον ἀντιθέτως εἰς τὸ ἀυτὸφωτον τῶν ἀστέρων. Ἐξ ἄλλου ὅμως εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς δοξογραφίας, ὅτι ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἐφαντάζετο τὸν ἡλίον ὡς ἀντανάκλωντα τὸ φῶς τοῦ Ὀλύμπου: *ἀνταυγεὶ πρὸς Ὀλυμπον*. Κατὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν δοξογράφων, τὸ φῶς τοῦ ἡμισφαιρίου τῆς ἡμέρας, ἀντανάκλωμενον ἐπὶ τῆς γῆς, συγκεντρῶνται κατόπιν εἰς τὸν ἡλίον. Τὸ ἑτερόφωτον ὅμως τοῦ ἡλίου ἀποδέχεται καὶ ὁ Φιλόλαος. Κατ' αὐτόν, ὁ ἡλίος εἶναι κρυσταλλοειδοῦς συστάσεως, συγκεντρῶνται δὲ δίκην φακοῦ τὸ φῶς τῆς ἐξωτάτης πυρῶδους σφαίρας ἥτοι τοῦ αἰθέρος. Ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης τέλος ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ κισηροειδὴς ἡλίος ἐκπυροῦται ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ αἰθέρος. Παραδέχεται ὅμως καὶ τὰ ἄστρα ὡς κισηροειδῆ καὶ συνάμα ὡς διαπνοὰς τοῦ πυρὸς τοῦ Κόσμου. Τὰ θεωρεῖ συνεπῶς ὡς ἑτερόφωτα, ὅπως καὶ τὴν σελήνην, δι' ἣν ὁ δοξογράφος χρησιμοποιεῖ τὴν ἔκφρασιν: *κισηροειδὲς ἄναμα*². Τὸ π. Ἐβδομάδων εἰς τὸ ἑλληνιστὶ σωζόμενον κείμενον δὲν ὀμιλεῖ περὶ ἀνταυγείας καὶ τοῦ ἡλίου. Ἴσως ὅμως νὰ ἐγένετο τοῦτο εἰς τὸ λατινιστὶ περιελθὸν κ. 6, ὅπου χρησιμοποιεῖται διὰ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἡ ἰδίᾳ λέξις *splendor*, δι' ἣς ἀπεδόθη ἐν κ. 1 ἡ ἀνταύγεια τῶν ἀστέρων. Εἶναι λοιπὸν εὐλόγον τὸ συμπέρασμα ὅτι ἀπεδέχεται καὶ τὸ ἑτερόφωτον

1. BOLL, *Fixst. Pauly - Wiss.* VI², 1909, 2407.—ΜΗΤΡ. ΔΙΟΤ. ΣΤΡΑΤ., Ἀέτ. II, 17.—ΑΝΑΣΤΑΓ., Ἀριστ. Μεταφ. A8, 345a 25.—ΔΗΜΟΚΡ., Ἀριστ. Μεταφ. A8, 345a 25.

2. ΕΜΠΕΔ., fr. 44., Ἀέτ. II, 20, 13.—Πλούτ. Πυθ. Χρ. 13.—ψ. Πλούτ., Στρ. 12.—ΦΙΛΟΛ., Ἀέτ. II, 20, 12.—ΔΙΟΓ. ΑΠ., Ἀέτ. II, 20, 10 καὶ 13, 5 καὶ 10.

τοῦ ἡλίου. Ἐκ τῶν προαναφερομένων φιλοσόφων, τῶν ἀποδεχομένων τὸ ἐτερόφωτον τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἐγγύτερον πρὸς τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τοῦ περὶ Ἑβδομάδων ἦσαν πιθανῶς ὁ Διογένης ὁ Ἀπολλωνιάτης, ἐνδεχομένως δὲ καὶ ὁ Φιλόλαος.

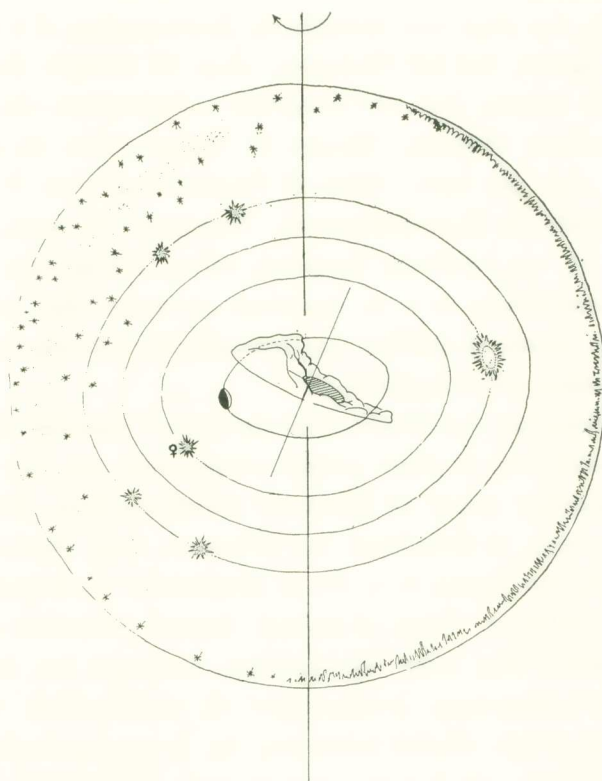
Ὡς ἤδη εἴπομεν, τὸ π. Φυσῶν ὑποστηρίζει, ὅτι ἡ κίνησις τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης καὶ τῶν ἄστρον (ἴσως τῶν πλανητῶν ;), γίνεται διὰ ρευμάτων τοῦ ἀέρος. Τὴν γνώμην ταύτην εἶχεν ἐκφράσει πρῶτος ὁ Ἀναξιμένης διὰ τὰ δυσκοειδῆ του οὐράνια σώματα, ἀπαντᾷ ὅμως καὶ εἰς ἄλλους προσωκρατικούς, ὡς τὸν Λεύκιππον, τὸν Ἀναξαγόραν, τὸν Ἀρχέλαον καὶ τὸν Διογένην τὸν Ἀπολλωνιάτην¹. Εἰς τὸ π. Φυσῶν προστίθεται, ὅτι ὁ ἀήρ ὁ κινῶν τὸν ἡλίον εἶναι λεπτός, κατ' ἀντίθεσιν προφανῶς πρὸς τὸν πυκνότερον καὶ θολερότερον ἀέρα περὶ τὴν σελήνην. Ὅμοία ἦτο καὶ ἡ γνώμη τοῦ Ἡρακλείτου, τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνουν ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Φιλόλαος καὶ ὁ μεταπλατωνικὸς Ξενοκράτης (Zeller - Nestle)².

Ἐν τῷ ἐφθαρμένῳ ἐλληνικῷ κειμένῳ τοῦ κ. 3 τοῦ π. Ἑβδομάδων ἀναφέρεται, ὅτι οἱ ἄνεμοι παρέχουν κίνησιν ἀόρατον (;) πλάνησιν. Ἐν τῇ λατινικῇ μεταφράσει ἀντὶ τοῦ ἀόρατος γράφεται vegeta(n)tem, δυνάμενον νὰ ἀποδοθῇ ὡς ἐρρωμένον ἢ εὐρωστον. Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ π. Ἑβδομάδων περιλαμβάνει, εἰς τοὺς πλάνητας, πλὴν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, καὶ τοὺς καθαυτὸ πλανήτας, οἵτινες εἰς οὐδὲν ἄλλο σημεῖον τοῦ βιβλίου ἀναφέρονται, οὔτε ἄλλωστε καὶ τοῦ π. Διαιτήης. Οἱ πλανῆται ἦσαν βεβαίως ἀπὸ μακροῦ γνωστοί, ἡ δὲ Ἀφροδίτη, ὑπὸ τὴν ὀνομασίαν Φωσφόρος καὶ Ἔσπερος, ἤδη ἀπὸ Ὀμήρου. Ὁ Εὐδήμος γράφει διὰ τὸν Ἀναξίμανδρον ὅτι εὗρε τὰς ἀποστάσεις τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τῆς Ἀφροδίτης, τοῦτο ὅμως φαίνεται ἀπίθανον, λόγῳ τοῦ ἀρχαίου χαρακτῆρος τῆς κοσμολογίας του καὶ δεδομένου ὅτι ἡ ἀβεβαιότης περὶ τῆς ἀποστάσεως αὐτῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἡλίον ἐξηκολούθησε μέχρι Ποσειδωνίου (Gundel). Διὰ τὸν Ἀλκμαίωνα ἀναφέρεται ὅτι πρῶτος περιέγραψε τὴν ἀντίθετον πρὸς τὴν φορὰν τῆς ἡμερησίας περιστροφῆς τοῦ οὐρανοῦ κίνησιν τῶν πλανητῶν. Ἡ ταύτισις τοῦ Ἑσπέρου μετὰ τοῦ Φωσφόρου ἀποδίδεται ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου εἰς τὸν Παρμενίδην. Οὗτος, ὡς λέγεται, ἔτοποθέτει καὶ τὴν τροχίαν τοῦ πλανήτου πέρα τοῦ ἡλίου. Ἡ ταύ-

1. ΑΝΑΞΙΜΕΝ., Ἰππόλ. I, 7, 14. — ψ. Πλούτ. Στρ. 3. — ΛΕΥΚΙΠ., Διογ. IX, 30. Ἄέτ. I, 4, 1. — ΑΝΑΞΑΓ., Πλούτ. Λύσανδ. 12. — ΑΡΧΕΛ., Διογ. II, 16-17. Ἄέτ. I, 3, 9. Ἰππόλ. I, 9. Σέξτ. κ. Μαθ. IV, 360. — ΔΙΟΓ. ΑΠ., ψ. Πλούτ. Στρ. 12., Διογ. IX, 57., Ἄέτ. I, 3, 9. Σιμπλ. Ἀριστ. ὑπ. Φυσ. 151, 20.

2. ΗΡΑΚΛ., Ἄέτ. II, 28, 6. — ΕΜΠΕΔ., Ἰππόλ. I, 4, 3. — ΦΙΛΟΛ., Ἄέτ. II, 7, 7. — ZELLER - NESTLE, ἴδε σ. 46, σημ. 3.

τισις τῆς Ἀφροδίτης καὶ πολλαὶ ἄλλαι ἀνακαλύψεις, ὡς ἡ σφαιρικότης τῆς γῆς, ἡ λόξωσις τῆς ἐκλειπτικῆς κλπ., ἀπεδόθησαν ὑπὸ νεωτέρων πυθαγορείων εἰς τὸν Πυθαγόραν. Ὁ Ἐμπεδοκλῆς παρεδέχετο τοὺς πλανήτας ὡς κινουμένους ἐλευθέ-

Εἰκ. 6. Δημόκριτος (ἀκμὴ περὶ τὸ 420 π. Χ.). Γῆ ἐπίπεδος, ἐν τῷ μέσῳ, ἀκίνητος, κεκλιμένη πρὸς Νότον. Σελήνη καὶ ἥλιος δισκοειδεῖς. Ἀφροδίτη κινουμένη μεταξὺ ἡλίου καὶ σελήνης. Λοιποὶ πλανῆται, ἀκαθορίστου ἀριθμοῦ, περιφέρονται ἐκεῖθεν τοῦ ἡλίου. Γαλαξίας, ἀσθενεῖς ἀστέρες ἐμφανεῖς, λόγῳ προβολῆς τῆς σκιάς τῆς γῆς. Τὸ στερεώμα μετὰ τῶν ἀπλανῶν ἀφορίζει τὸν Κόσμον.

ρως, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς καθηλωμένους ἐπὶ τοῦ στερεώματος ἀπλανεῖς. Τοῦτο, ὡς φαίνεται, ἐγνώριζεν ἤδη ὁ Ἀναξίμανης, ἀσφαλῶς δὲ ὁ Ἀλκμαίων καὶ ὁ Παρμενίδης¹. Ἐν γένει ὅμως οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι ὀλίγον ἡσχολήθησαν περὶ αὐτῶν,

1. Ἰλιάς 22, 317 καὶ 23, 226. — Ὀδύσσεια 13, 93. — ΑΝΑΞΙΜΑΝΔ., Σιμπλ. Ἀριστ. Οὐρ. 471, 1. — ΕΜΠΕΔ., Ἀέτ. II, 13, 11. — ΑΛΚΜ., Ἀέτ. II, 16, 2, 3. — ΠΑΡΜ., Διογ. VIII, 14, Ἀέτ. II, 15, 4. — GUNDEL, ἴδε σ. 37, σημ. 2. — ΑΝΑΞΙΜΕΝ., Ἰππόλ. I, 7.
ΠΑΑ 1970

πλὴν τοῦ Δημοκρίτου, εἰς ὃν ἀποδίδεται εἰδικὴ πραγματεία περὶ τῶν πλανητῶν (εἰκ. 6). Οὗτος διεχώριζεν ἐξ αὐτῶν τὴν Ἀφροδίτην, τὴν ὁποίαν ἐτοποθέτει μετὰ τὴν σελήνης καὶ ἡλίου, ἐνῶ τοὺς λοιποὺς πλανήτας μετέθετε πέρα τοῦ ἡλίου. Κατὰ τὸν Σενέκαν, δὲν ἐπεχείρησεν ὅμως νὰ καθορίσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν πλανητῶν, ὅστις, ὡς φαίνεται, δὲν εἶχε μέχρι τότε ἐξακριβωθῆ. Συγκεκριμένως οἱ 5 πλανῆται ἀναφέρονται κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ὁ καθορισμὸς τοῦ ἀριθμοῦ των ἐγένετο ὑπὸ τῶν συγχρόνων πυθαγορείων, ὡς τοῦ Ἀρχύτα, φίλου τοῦ φιλοσόφου (Frank). Ἐκτοτε δὲ ἤρχισαν οὗτοι νὰ λαμβάνουν τὰς ἐπωνυμίας των ἀπὸ τῶν θεῶν. Οὕτω ἐν Τιμαίῳ ἀναφέρεται ὁ Ἐρμῆς, τὰ δὲ ὀνόματα τῶν λοιπῶν ἐν τῇ μεταπλατωνικῇ Ἐπινομίδι¹. Συνεπῶς ἡ παράλειψις τῶν πλανητῶν εἰς τὰς ἑπταδικὰς διαιρέσεις τοῦ π. Ἑβδομάδων, ἔστω καὶ ἂν ἐγένετο ἀπλῆ μνεία αὐτῶν ἐν κ. 3, τοποθετεῖ τὴν κοσμολογίαν τοῦ βιβλίου τούτου, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν 3 βιβλίων τῆς Ἱπποκρατικῆς συλλογῆς, εἰς ἐποχὴν οὐχὶ πολὺ μεταγενεστέραν τοῦ Δημοκρίτου.

Τὸ π. Ἑβδομάδων, ὡς εἶδομεν, δίδει προέχουσαν σημασίαν εἰς τὴν σελήνην, τὴν ὁποίαν τοποθετεῖ εἰς τὸ μέσον μετὰ τὸ στερεώματος καὶ γῆς, τὴν θεωρεῖ δὲ καὶ ὡς συναρμύζουσαν πάντα τὰ ζῶντα καὶ μεταβλητὰ ὄντα. Ἐν κ. 6 μάλιστα, τὴν παραβάλλει πρὸς τὸ διάφραγμα τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου ἐδράζουσι αἱ φρένες, συνεπῶς καὶ πρὸς τὴν Ἰωνίαν ἐν κ. 11, τὸ κέντρον τότε τῆς Φιλοσοφίας, πρὸ τῆς ἀναδείξεως τῶν Ἀθηναίων. Ὅλοι οἱ παλαιοὶ φυσικοὶ ἐτοποθέτουσι τὴν σελήνην ἐγγύτερον τοῦ ἡλίου, ἴσως λόγῳ τῆς ταχύτερας περιφορᾶς τῆς, ἂν καὶ εἰς διάφορον ἀπόστασιν. Οὕτω κατὰ Ἀναξίμανδρον εἰς τὰ 2/3 αὐτοῦ, κατὰ Ἐμπεδοκλῆν πιθανῶς εἰς τὸ 1/3. Πολλοὶ φιλόσοφοι, ὡς ὁ προρρημονευθεὶς, ὁ Παρμενίδης, ὁ Ἀναξαγόρας, τὴν ἐνόμιζον φωτιζομένην ὑπὸ τοῦ ἡλίου, ἂν καὶ ὄχι λόγῳ τῶν φάσεών τῆς, ἐφόσον τὴν ἐφαντάζοντο ὡς δυσκοειδῆ. Ἰσως καὶ δι' αὐτὸ ἀπέδιδον εἰς αὐτὴν τόσον ὁ Παρμενίδης, ὅσον καὶ ὁ Ἀναξαγόρας, καὶ ἴδιον φῶς. Τινὲς δὲ τὴν ἐθεώρουσι καὶ ὡς διάπυρον, ὡς ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ Ἡράκλειτος, ὁ Ξενοφάνης, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ Ἀναξιμένης, διότι ἡ ἀντίθετος μαρτυρία τοῦ Θέωνος δὲν φαίνεται ἀξιόπιστος².

¹ Ἡ ἀποδιδόμενη ὑπὸ τοῦ π. Ἑβδομάδων εἰς τὴν σελήνην σημασία, ἀπο-

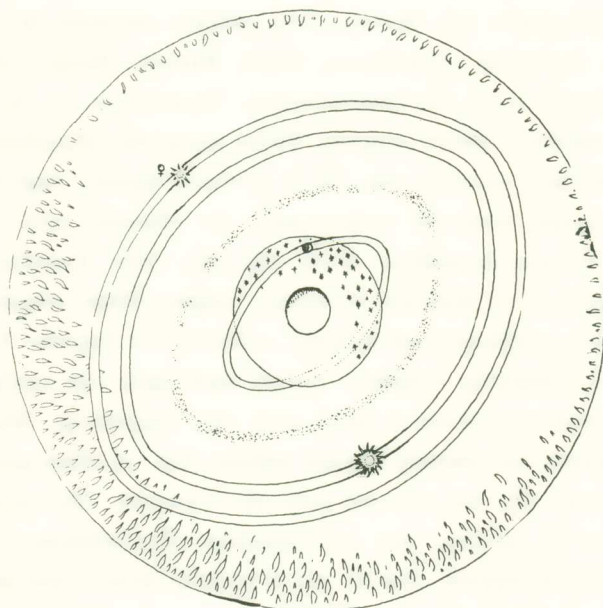
1. ΔΗΜΟΚΡ., Διογ. IX, 46. Ἀέτ. II, 15, 3. Σενεκ., Quest. Nat. VII, 3. — ΠΛΑΤΩΝ, Τιμ. 38 C καὶ 38 D., Νομ. 822 A., Ἐπινομ. 986 E. — FRANK, ἴδε σ. 41, σημ. 1.

2. ΑΝΑΞΙΜΑΝΔ., Ἀέτ. II, 25, 1. — ΕΜΠΕΔ., Ἀέτ. II, 31, 1, fr. 45. — ΠΑΡΜ., fr. 14., Ἀέτ. II, 25, 3. — ΑΝΑΞΑΓ., Ἰππόλ. I, 8., Ἀέτ. II, 25, 9. — ΗΡΑΚΛ., Ἀέτ. II, 29, 7. — ΞΕΝΟΦ., Ἀέτ. II, 28, 1. — ΑΝΑΞΙΜΕΝ., Ἀέτ. II, 25, 2., Ἰππόλ. I, 7, 4., Θέων 41, 7.

τελεῖ ἄραγε ἀπήχησιν τῆς κοσμολογίας τοῦ Παρμενίδου ; Ὁ ἀνωτέρω φιλόσοφος ἐφαντάζεται τὰ οὐράνια σώματα ὡς ἀποτελούμενα ἐκ φωτεινῶν, σκοτεινῶν ἢ συμμιγῶν ἐκ φωτὸς καὶ σκοτὸς στεφανῶν. Εἰς τὴν μεσαιτάτην τῶν συμμιγῶν, κατὰ Ἄετιον, ἐτοποθέτει τὴν θεὰν Δίκην ἢ Ἀνάγκην, τὴν κυβερνῶσαν τὴν κίνησιν καὶ τὴν γένεσιν ἐν τῷ Κόσμῳ (εἰκ. 7). Τὸ σωζόμενον ἀπόσπασμα τοῦ Παρμενίδου καὶ τὸ ἐπεξηγηματικὸν χωρίον τοῦ Ἄετιοῦ εἶναι μᾶλλον σκοτεινά, δι' ὃ καὶ ἐπροτάθησαν πλεῖστοι ἐρμηνεῖαι (Σμπλικίος, Diels, Burnet, Berger κλπ.). Μεταξὺ τούτων ἄς καταλεχθῆ καὶ ἡ νῦν ἐπιχειρουμένη. Ἐκκινουῦμεν ἐκ τῆς φράσεως τοῦ Ἄετιοῦ : *τὸ μεσαιτάτον πασῶν στερεόν*. Τοῦτο προφανῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Κόσμου κεκλιμένην γῆν. Ἡ ἐν συνεχείᾳ φράσις : *περὶ δὲ πάλιν πυρώδης (στεφάνη)*, ἀφορᾷ, κατὰ τὴν γνώμην μας, τὸν οὐρανὸν μετὰ τῶν ἀπλανῶν, τὸν ὁποῖον ὁ φιλόσοφος ἐτοποθέτει ἐγγὺς τῆς γῆς, διότι ἀπετέλει τὸ ὄριον τῶν περιγείων. Ἡ φράσις : *τὸ περιέχον δὲ πάσας, τείχους δίκην, στερεόν*, θὰ ἀφορᾷ τὸ ἔσχατον στερεὸν περίβλημα τοῦ Κόσμου, πιθανῶς τὸν ἔσχατον Ὀλυμπον. Ἐν συνεχείᾳ : *ὕψ' ὃ ἡ πυρώδης στεφάνη*, ἀφορᾷ καθ' ἡμᾶς τὴν σφαιρα τοῦ αἰθέρος, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἐκινουῦντο ὁ ἥλιος μετὰ τῆς Ἀφροδίτης. *Μικτὰς δὲ ἄλλας (στεφάνας) ἐκ φωτὸς καὶ σκοτὸς μεταξὺ τούτων*, δηλ. αἱ οὖσαι μεταξὺ τῆς πυρίνης τοῦ αἰθέρος καὶ τῆς τοῦ οὐρανοῦ μετὰ τῶν ἀπλανῶν. Ὡς τοιαύτας θεωροῦμεν τὰς στεφάνας τῆς σελήνης καὶ τοῦ Γαλαξίου. Τὴν σελήνην ὁ Ἄετιος ρητῶς ἀποκαλεῖ *συμμιγῆ ἐξ ἀμφοῖν*, διὰ δὲ τὸν Γαλαξίαν λέγει : *τοῦ πυκνοῦ καὶ τοῦ ἀραιοῦ μίγμα*, ἐξ ἑκατέρου τῶν ὁποίων ἀπεκκρίθησαν ἡ σελήνη καὶ ὁ ἥλιος. Ἄν, συμφώνως μὲ τὴν ὡς ἄνω ἐρμηνείαν, τοποθετήσωμεν τὴν κυβερνῶσαν θεὰν εἰς τὸν Γαλαξίαν, ὡς ἀποκλίνει ὁ Burnet, θὰ ἀπεδίδαμεν βεβαίως εἰς τὸν Παρμενίδην εἰδὸς τι προφητικῆς διαισθήσεως, δι' ἣν ὅμως οὐδεμίαν ἀπόδειξιν ἔχομεν. Ἄν τοῦναντίον τὴν ἐγκαταστήσωμεν εἰς τὴν σελήνην, ἔχομεν τοῦλάχιστον τὴν μαρτυρίαν τοῦ π. Ἑβδομάδων, μὲ τὴν προσθήκην μάλιστα ὅτι ἡ σελήνη, ὡς κατέχουσα τὸ μέσον μεταξὺ γῆς καὶ στερεώματος, ἀποτελεῖ τὴν ἰδεώδη κατοικίαν διὰ τὴν κυβερνῶσαν θεάν, ἀντιστοιχοῦσαν τρόπον τινα πρὸς τὰς φρένας τοῦ Κόσμου. Ἡ ὑπὸ τοῦ Σμπλικίου διδομένη ἐρμηνεία, ὅτι ἡ θεὰ ἔμενεν ἐγκεκλεισμένη εἰς τὸ πῦρ ἐν τῷ κέντρῳ τῆς γῆς, ἀντίκειται πρὸς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Ἄετιοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ Κικέρωνος, ὅστις ρητῶς τοποθετεῖ τὴν θεὰν εἰς στεφάνην¹.

1. ΠΑΡΜΕΝ., Ἄετ. II, 7, 1 καὶ 20, 8a καὶ III, 1, 4., fr. 11 - 12.— Σμπλ., Ἄριστ. Φυσ. 39, 19.— Κικέρ., Nat. Deor. I, 11, 28 : Qui (corona) cingit caelum quem appellat deum.— DIELS, Parm., 1897, 105.— BURNET, Earl. Gr. Philos., 4η ἐκδ., 1930.— BERGER, Gesch. Wiss. Erdk., 1903.

Ὡς ἤδη εἶπομεν, ἐν προοδευτικὸν στοιχεῖον εἰς τὰς κοσμολογίας τοῦ π. Ἑβδομάδων καὶ τοῦ π. Διαίτης εἶναι ἡ ἀποδοχὴ τῆς σφαιρικότητος τῆς γῆς. Οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι, Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξίμενης, Ἀναξαγόρας, ὁ μαθητὴς του Ἀρχέλαος, ὁ Λεύκιππος καὶ ὁ Δημόκριτος¹, ἀκόμη καὶ ὁ Ἐπίκουρος

Εἰκ. 7. Παρμενίδης (ἀκμὴ περὶ τὸ 500 π. Χ.). Γῆ σφαιρική, ἀκίνητος, ἐν τῷ κέντρῳ. Οὐρανός (μετὰ τῶν ἀπλανῶν;) ἀφορίζει τὰ περιγεῖα (πρόσογειος πυρῶδης στεφάνη;). Ἀκολουθεῖ ἡ σελήνη, στεφάνη μικτὴ ἐκ φωτός καὶ σκότους. Εἶτα ὁ Γαλαξίας, στεφάνη μικτὴ. Εἶτα ἡ πυρῶδης στεφάνη τοῦ ἡλίου καὶ τέλος ἡ πυρῶδης τῆς Ἀφροδίτης. Αἱ δύο αὗται στεφάναι κινουῦνται ἐντὸς τοῦ πυρῶδους αἰθέρος (Ὀλυμπος;), τοῦ ὁποίου τὸ φῶς ἀντανακλᾷ ὁ ἥλιος.

(341 - 270 π. Χ.), παρεδέχοντο τὴν γῆν ὡς ἐπίπεδον, κυλινδροειδῆ, δισκοειδῆ ἢ κυπελλοειδῆ. Κατὰ τὸν Ξενοφάνη τὰ κάτω ὄρια τῆς ἐπιπέδου γῆς ἐξετείνοντο ἐπ' ἄπειρον. Διὰ τὸν Ἡράκλειτον δὲν ὑπάρχει θετικὴ μαρτυρία, δὲν ὑφίσταται ὅμως καὶ ἔνδειξις ὅτι διεφώνει διὰ τὸ σχῆμα τῆς γῆς πρὸς τοὺς ἄλλους Ἰωνας φυσι-

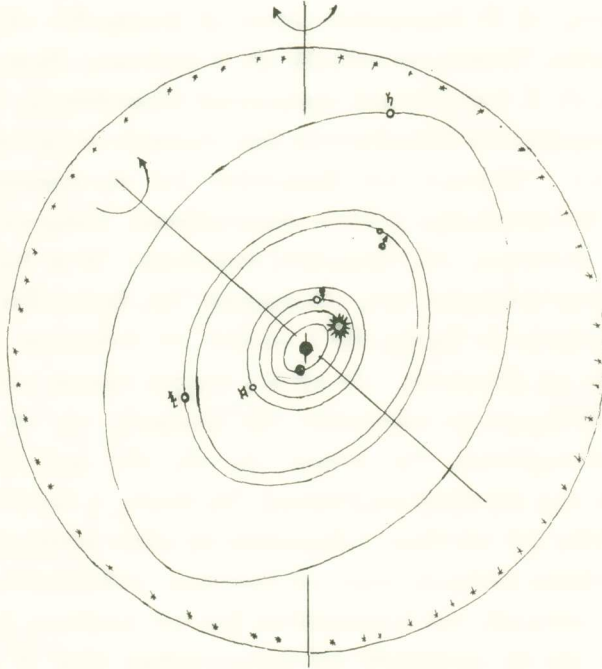
1. ΘΑΛΗΣ, Ἀριστ. Οὐρ. Β, 13, 294α 28. — ΑΝΑΞΙΜΑΝΔ., ψ. Πλούτ. Στρ. 2. — ΑΝΑΞΙΜΕΝ., ψ. Πλούτ. Στρ. 3. — ΑΝΑΞΑΓ., Διογ. ΙΙ, 6-15. — ΑΡΧΕΛ., Διογ. ΙΙ, 16-17. — ΛΕΥΚΙΠ., Ἀετ. ΙΙΙ, 10, 4. — ΔΗΜΟΚΡ., Ἀετ. ΙΙΙ, 10, 5.

κούς. Ἐπίσης καὶ διὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἐμπεδοκλέους δὲν ὑπάρχει σαφὴς πληροφορία, φαίνεται ὅμως ὅτι τὴν ἐθεώρει ὡς ἐπίπεδον. Τοῦτο δέ, διότι ἂν ἦτο σφαιρική, δὲν θὰ ἦτο νοητὴ ἢ κλίσις τῆς πρὸς Νότον, συνεπεῖα τῆς δράσεως τῆς ἡλιακῆς θερμότητος, διότι αὕτη θὰ κατενέμετο τότε κυκλοτερῶς ἐφ' ὅλης τῆς τροπικῆς ζώνης. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Θεοφράστου, πρῶτος ὁ Παρμενίδης ὑπεστήριξε τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς. Εἰς τὸν ἴδιον δὲ ἀπεδίκετο καὶ ἡ διαίρεσις τῆς γῆς εἰς ζώνας, ἐξ ὧν ἑκατοικοῦντο μόνον αἱ ἐκατέρωθεν τῆς ἐρήμου τροπικῆς ζώνης κείμεναι. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι ὁ φιλόσοφος ἐξετίμα τὸ εὖρος τῆς τροπικῆς ζώνης εἰς τὸ διπλάσιον τοῦ πραγματικοῦ (Ποσειδώνιος), ἂν καὶ ἡ ὀρθότης τῶν προαναφερομένων ἀμφισβητεῖται ὑπὸ νεωτέρων συγγραφέων (Tannery, Reinhardt κ. ἄ.).¹ Ἡ γνώμη τοῦ Παρμενίδου διὰ τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς προφανῶς δὲν ἦτο ἀποτέλεσμα φυσικῶν παρατηρήσεων, ἀπέρριπτεν ἄλλωστε τὴν μαρτυρίαν τῶν αἰσθήσεων, ἀλλ' ἐξεφράσθη δογματικῶς. Ἡ γῆ δηλαδὴ ἔπρεπε νὰ εἶναι σφαιρική κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ σφαιρικὸν Ὄν, ἦτοι τὸ Σύμπαν. Οὕτω καὶ ὁ Πλάτων ὑπεστήριξε ἐν Τιμαίῳ, ὅτι ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σφαιρική κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Σύμπαντος. Ἄν καὶ δὲν ὑπάρχει σχετικὴ μαρτυρία, θὰ ἦτο εὐλόγον νὰ ἀποδώσωμεν τὴν παράστασιν τῆς σφαιρικῆς γῆς εἰς τοὺς πυθαγορείους, τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν κίνησιν τῆς γῆς εἴτε περὶ τὸ κεντρικὸν πῦρ (Φιλόλαος), εἴτε περὶ τὸν ἄξονά της (Ἰκέτας). Ὡς ἐλέχθη, ἡ ἀνακάλυψις τῆς σφαιρικῆς γῆς ἀπεδόθη ὑπὸ νεωτέρων πυθαγορείων εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν Πυθαγόραν. Πάντως αὕτη γίνεται ἀποδεκτὴ παρὰ τοῦ ἀνωνύμου πυθαγορείου, πιθανῶς τοῦ 4ου αἰῶνος (Wellmann), τοῦ ἀναφερομένου ὑπὸ τοῦ Διογένους Λαερτίου. Οὗτος περιγράφει τὴν γῆν ὡς *σφαιροειδῆ καὶ περιοικουμένην, εἶναι δὲ καὶ ἀντίποδας, καὶ τὰ ἡμῖν κάτω ἐκείνοις ἄνω*. Ὁ ἴδιος δοξογράφος ἀναφέρει καὶ τὸν Διογένην τὸν Ἀπολλωνιάτην μεταξὺ τῶν ἀποδεχομένων τὴν σφαιρικὴν γῆν, ἂν καὶ τοῦτο ὀλίγον συμφωνεῖ πρὸς ἄλλην γνώμην του, περὶ τῆς κλίσεως τῆς γῆς πρὸς Νότον. Κατ' οὐσίαν ἡ παράστασις τῆς σφαιρικῆς γῆς ἐπεκράτησεν ἀπὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ κοσμολογία του εἶναι πολὺ πλέον ἐξειλιγμένη ἢ ἡ τῶν ἱπποκρατικῶν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ οὗτος ὡς ἡ πηγὴ αὐτῶν (εἰκ. 8). Ἀντιθέτως ὑπάρχουν πολλαὶ συμπτώσεις γνωμῶν μεταξὺ τῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων

1. ΞΕΝΟΦ., fr. 28. — ΕΜΠΕΔ., Διογ. II, 8, 2. — ΠΑΡΜΕΝ., Διογ. VIII, 48, Ἰ. 1. — Αἴτ. III, 11, 4., Στραβ., I, 94. — TANNERY, Hist. Sc. Hell., 1887. — REINHARDT, Parm. I, 1916, 147, Poseid., 1921, 181.

καὶ τοῦ Διογένους τοῦ Ἀπολλωνιάτου (Schumacher)¹. Ἐὰν συνεπῶς ἡ παράστασις τῆς σφαιρικῆς γῆς δὲν παρελήφθη ὑπὸ τῶν ἱπποκρατικῶν παρὰ τοῦ ἀνωτέρω, πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν πηγὴν τῆς εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἀρχύταν ἢ τὸν Φιλόλαον πυθαγορείους.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὰ κοσμολογικὰ συστήματα τῆς ἀρχαιότητος, ἰδίως

Εἰκ. 8. Πλάτων (427 - 347 π. Χ.). Γῆ σφαιρική, ἐν τῷ μέσῳ, ἀκίνητος. Περὶ αὐτὴν στρέφονται ἐν τῇ ἐκλειπτικῇ κατὰ σειρᾶν, ἡ σελήνη, ὁ ἥλιος, ἡ Ἀφροδίτη, ὁ Ἑρμῆς, ὁ Ἄρης, ὁ Ζεὺς, ὁ Κρόνος, εἰς ἀποστάσεις ἕκαστος 1, 2, 3, 4, 8, 9, 27 ἀπὸ τῆς γῆς. Ἡ κίνησις των γίνεται ἀντιθέτως πρὸς τὴν φοράν τῆς ἡμερησίας κινήσεως τοῦ στερεώματος μετὰ τῶν ἀπλανῶν περὶ τὸν πολικὸν ἄξονα.

δὲ τῶν προσωκρατικῶν χρόνων, πρέπει νὰ μεταφερθῶμεν νοερῶς εἰς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καὶ πρὸ παντὸς νὰ ἐγκαταλείψωμεν πολλὰς αὐτονοήτους δι' ἡμᾶς ἀντιλήψεις, ὡς τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς καὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, τὴν κεντρικὴν

1. ΠΛΑΤ., Τίμ. 44D. — ΠΥΘΑΓ., Διογ. VIII, 48. — Ἄνω. Πυθ., Διογ. VIII, 25. — ΔΙΟΓ. ΑΠΟΛ. Διογ. IX, 57., Ἀέτ. II, 8, 1. — WELLMANN, Herm. 44, 1919, 225. — SCHUMACHER, Ant. Med., 1940.

θέσιν τοῦ ἡλίου, τὰς τεραστίας ἀποστάσεις τοῦ διαστήματος κλπ. Οὕτω ὁ τροχὸς τοῦ ἡλίου εἰς τὸ σύστημα τοῦ Ἄναξιμάνδρου ἔκειτο πλησιέστερον τῆς πραγματικῆς ἀποστάσεως τῆς σελήνης, ἥτοι 27 γηίνας διαμέτρους. Ὁ ἥλιος τοῦ Ἄναξαγόρα, ὅστις ὑπερέβαινε τὸ μέγεθος τῆς Πελοποννήσου ἐπίσης θὰ ἔκειτο πλη-

Εἰκ. 9. Αἰγύπτιοι - Βαβυλώνιοι - Θαλῆς; (ἀκμὴ περὶ τὸ 500 π. Χ.).
 Πρωταρχικὸν στοιχεῖον τὸ ὕδωρ, ἐξ οὗ προῆλθεν ὁ Κόσμος. Γῆ σκαφοειδής, ἐπιπλέουσα τοῦ ὕδατος. Στερέωμα, διαφανὲς ἡμισφαίριον, καλυπτόμενον ὑπὸ τῶν ἐπουρανίων ὑδάτων. Ὑπὸ τὸ στερέωμα ἠθροίσθη ὁ ἀήρ. Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη φέρονται ἐντὸς σκαφῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἀνατολὴν πλέουν εἰς τὰ ἐπουράνια ὕδατα καὶ μετὰ τὴν δύσιν ἐπιστρέφουν διὰ τοῦ ὠκεανοῦ, καλυπτόμεναι ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ βορείου χεῖλους τῆς γῆς.

σιέστερον τῆς σελήνης, τῆς ὁποίας τὴν πραγματικὴν ἀπόστασιν ἠγγόει βεβαίως ὁ φιλόσοφος.

Οἱ Ἕλληνες ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ἐν τῇ Ἀστρονομίᾳ ὡς μαθητὰς τῶν Αἰγυπτίων καὶ τῶν Βαβυλωνίων. Κατὰ τὴν γνώμην ὅμως τῶν μελετησάντων τὰς ἀστρονομικὰς γνώσεις τῶν δύο αὐτῶν λαῶν, ὡς π. χ. νεωστὶ τοῦ Neugebauer, οἱ μὲν Αἰγύπτιοι οὐδέποτε προέβησαν εἰς ἐπιστημονικὰς παρατηρήσεις, οἱ δὲ Βαβυλώνιοι μόνον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Σελευκιδῶν. Προηγουμένως οὗτοι περιορίζοντο εἰς διαπιστώσεις τῆς θέσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἰδίως τῶν πλανωμένων, σκοπὸς ὅμως τῶν παρατηρήσεων τούτων ἦτο ἡ μαντεία. Προσεπάθησαν ἐπίσης δι' ἀθροιστικῶν ὑπολογισμῶν, ὡς ἀριθμητικῶν προόδων, νὰ προκαθορίσουν τὰς θέσεις τῶν ἀστρῶν, τῆς σελήνης, τοῦ ἡλίου καὶ τῶν πλανητῶν, ὡς καὶ τὰς φάσεις τῆς σελήνης. Οὕτω δὲ κατώρθωσαν μὲ μεγάλην ἀκρίβειαν νὰ προβλέψουν τὰς

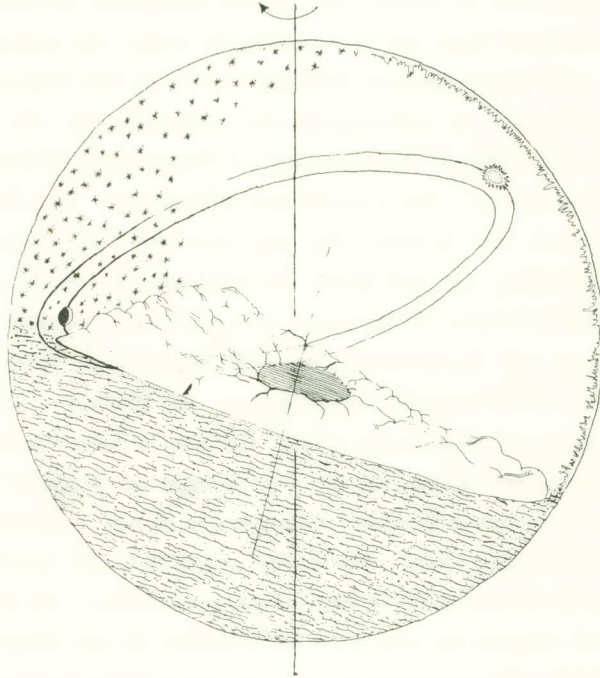
ἐκλείψεις τῆς σελήνης, δὲν ἐτόλμουν ὅμως, κατὰ Διόδωρον, νὰ πράξουν τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου.

Οἱ Αἰγύπτιοι καὶ οἱ Βαβυλώνιοι εἶχον σχηματίσει μίαν ὁμοίαν σχεδὸν παραστάσιν τοῦ Κόσμου. Ἐφαντάζοντο δηλαδὴ τὴν σκαφοειδῆ γῆν ἐπιπλέουσαν ἐπὶ τῶν ὕδατων, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ προῆλθεν ὁ Κόσμος (εἰκ. 9). Τὸ ὕδωρ ὅμως ἐξετείνεται, ὄχι μόνον πέραξ καὶ κάτωθεν τῆς γῆς, ἀλλ' ἐκάλυπτε καὶ ἄνωθεν τὸ διαφανὲς στερεώμα, ὅφ' ὃ συνηθροίσθη ὁ ἀήρ (Tannery, Heath). Χάρις εἰς τὸ κῦρος τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (Γέν. I, 6, 7), ἡ κοσμολογία αὕτη παρελήφθη παρὰ πολλῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας, ὡς τοῦ Βασιλείου, τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, τοῦ Ἀμβροσίου, τοῦ Αὐγουστίνου, τοῦ Ἰσιδώρου Σεβίλλης κ. ἄ. (Dreyer)¹. Κατὰ τὴν ἐν Αἰγύπτῳ ἐπικρατοῦσαν ἄποψιν, ἡ λέμβος τοῦ ἡλιακοῦ θεοῦ Pā ἔπλεε τὴν ἡμέραν εἰς τὰ ἐπουράνια ὕδατα, ἐπέστρεφε δὲ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς πρὸς τὴν ἀνατολήν, πλέουσα ἐν τῷ ὠκεανῷ, καλυπτομένη ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ βορείου χείλους τῆς γῆς. Ἐκεῖ ἐτοποθέτου ἀρχικῶς τὴν κατοικίαν τῶν νεκρῶν. Ἡ παράστασις τοῦ ἡλίου πλέοντος ἐντὸς χρυσοῦ κυπέλλου ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὡς ἀποδεικνύουν τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Αἰσχύλου, Στησιχόρου καὶ Μιμνέρμου. Ὅταν ἡ κατοικία τῶν νεκρῶν μετετέθη ὑπὸ τὴν γῆν, ὡς ἤδη ἀναφέρεται εἰς ἐν χωρίον τῆς Ὀδυσσεΐας, τότε καὶ ἡ νυκτερινὴ πορεία τοῦ ἡλίου κατέστη ὑποχθόνιος (Gissinger)². Παρόμοιον πρέπει νὰ ἦτο καὶ τὸ κοσμολογικὸν σύστημα τοῦ Θαλῆ, κατὰ τὸ ὁποῖον τὸ ὕδωρ ἀπετέλει τὸ πρωταρχικὸν στοιχεῖον ἐκ τοῦ ὁποίου ἐδημιουργήθη ὁ Κόσμος. Ὁ φιλόσοφος ἐφαντάζετο τὴν γῆν ὡς ἐπιπλέουσαν τοῦ ὕδατος δίκην ξύλου. Ὅμοίως περίπου μὲ τὰς λέμβους τοῦ Pā καὶ τοῦ σεληνιακοῦ θεοῦ Θὼθ πρέπει νὰ φαντασθῶμεν καὶ τὰς σκάφας τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ σχεδὸν συγχρόνου του Ἀλκμαίονος. Ἐντὸς τῶν σκαφῶν συνεκεντροῦντο αἱ ἐκπυρούμεναι ἀναθυμιάσεις τῆς γῆς, δημιουργοῦσαι καθ' ἑκάστην νέον ἥλιον, σελήνην καὶ ἀστέρας. Διὰ τὸν Ἀναξιμένην παραδίδεται, ὅτι δὲν ἐδέχετο τὴν περιφορὰν τῶν οὐρανίων σωμάτων κάτωθεν τῆς γῆς, ἀλλὰ μόνον ὑπεράνω τῆς ἐπιπέδου ἐπιφανείας αὐτῆς, ὁ οὐρανὸς δηλαδὴ ἐστρέφετο δίκην πίλου περὶ τὴν κεφαλὴν (εἰκ. 10). Τὰ οὐράνια σώματα, κατ' αὐτόν, μετὰ τὴν δύσιν ἀπεκρύπτοντο ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ βορείου χείλους τῆς γῆς, πιθανῶς τῶν Ριπαίων ὀρέων (Gissinger). Ἔτι μᾶλλον ἀρχαϊκὴ ἦτο ἡ παράστασις τοῦ Κόσμου ὑπὸ τοῦ Ξενο-

1. NEUGEBAUER, Ex. Sc. Ant., Act. sc. nat. IX, 1951. — ΔΙΟΔΩΡ., II, 31, 6. — TANNERY ἴδε σ. 53, σημ. 1. — HEATH, Arist. Samos, 1913. — DREYER, Hist. Astron., 1906.

2. ΑΙΣΧ., fr. 69. — ΣΤΗΣΙΧ., fr. 4. — ΜΙΜΝΕΡΜ., fr. 12. — Ὀδύσσ. 9, 191. — GISSINGER, ἐν PAULY - WISS. Suppl. IV, 1924, 521.

φάνους. Οὗτος ἐπίστευεν, ὅτι ὄχι μόνον τὰ κάτω ὅρια τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐπιφάνεια αὐτῆς ἐξετείνοντο ἐπ' ἄπειρον. Διὰ τοῦτο ἐθεώρει τὸν οὐράνιον θόλον ὡς ὀπτικήν ἀπάτην, λόγῳ τῆς ἀξανομένης ἀπὸ τοῦ παρατηρητοῦ ἀποστάσεως, παρεδέχτο δὲ τὰ οὐράνια σώματα ὡς κινούμενα εὐθυγράμμως καὶ ἀνανεύμενα καθ' ἑκάστην. Τὰ ἀνωτέρω εἶναι μία ἀκόμη ἀπόδειξις, πόσον μικρὰν

Εἰκ. 10. Ἄναξιμένης (ἀκμὴ περὶ τὸ 530 π. Χ.). Γῆ ἐπίπεδος, ἀκίνητος, ἐν τῷ μέσῳ, κεκλιμένη πρὸς Νότον. Συγκρατεῖται ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτὴν ἀέρος. Σελήνη καὶ ἥλιος δισκοειδεῖς, κινοῦνται ὑπὸ ρευμάτων ἀέρος. Τὸ στερέωμα μετὰ τῶν ἀπλανῶν ἀποτελεῖ τὸ ἕξω ὄριον τοῦ Κόσμου. Τὰ οὐράνια σώματα δὲν περιφέρονται ὑπὸ τὴν γῆν, ἀλλὰ καλύπτονται μετὰ τὴν δύσιν ὑπὸ τοῦ ὑψηλοῦ βορείου χείλους αὐτῆς.

ἐπίγνωσιν εἶχον οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι τῶν ἀποστάσεων τῶν οὐρανίων σωμάτων, δι' ὃ καὶ δὲν τὰ διέκρινον σαφῶς ἀπὸ τῶν μετεώρων. Ἐνόμιζον ἄλλωστε τὴν γήινην ἀτμόσφαιραν ὡς ἐκτεινομένην μέχρι τῆς πυρώδους σφαίρας ἢ καὶ τοῦ στερεώματος, ὡς ὑποστηρίζεται ἐν κ. 3 τοῦ π. Φυσῶν (ἅπαν γὰρ τὸ μεταξὺ γῆς τε καὶ οὐρανοῦ πνεύματος ἔμπλεόν ἐστιν). Δι' αὐτό, κατὰ τὸν Ξενοφάνην καὶ τὸν Ἡράκλειτον, τὰ οὐράνια σώματα ἀποτελοῦνται ἐκ δια-

πύρων νεφῶν, ἀναζωπυρουμένων καθ' ἐκάστην δίκην ἀνθράκων. Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται διατι ὁ καθ' ἐκάστην ἀναγεννώμενος ἥλιος τοῦ Ἡρακλείτου εἶχε τὸ μέγεθος ἀνθρωπίνου ποδός¹. Τὸ κοσμολογικὸν ὅμως σύστημα τῶν ἱπποκρατικῶν ἦτο πολὺ πλέον προηγμένον καὶ συνεπῶς δὲν ἐβασίζετο ἐπὶ τῶν γνωμῶν τῶν προειρημένων φιλοσόφων (Θαλῆ, Ἀναξιμένους, Ξενοφάνους, Ἡρακλείτου καὶ Ἀλκμαίονος). Οὔτε εὐρίσκομεν εἰς αὐτὸ ἀπήχησιν τινὰ τῶν ἐξ ἀέρος καὶ πυρὸς τροχῶν τοῦ Ἀναξιμάνδρου, ἀπὸ τὰ στόμια τῶν ὁποίων προέβαλλε τὸ φῶς τῶν οὐρανίων σωμάτων. Παραπλήσια ἦσαν καὶ αἱ στεφάναι ἐκ πυρὸς καὶ σκότους τοῦ Παρμενίδου, συνεπῶς οὐδὲ αὐτὸς ἤσκησεν ἐπίδρασιν τινὰ ἐπὶ τῶν ἱπποκρατικῶν κοσμολογιῶν, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὸ φιλοσοφικὸν του κατασκευάσμα τῆς σφαιρικῆς γῆς.

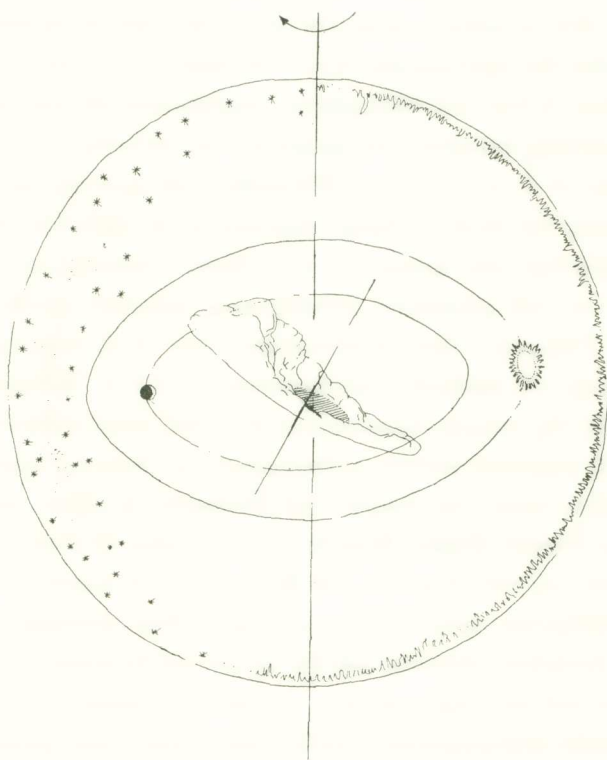
Ὡς ἀνεφέραμεν ἤδη, ὁ Ἀναξιμάνδρος, ὁ Παρμενίδης, ὁ Λευκίππος, πιθανῶς δὲ καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς², δὲν ἐτοποθέτου τὴν σφαιρᾶν τῶν ἀπλανῶν εἰς τὰς ἐσχατίας τοῦ Κόσμου, ἀλλ' ἢ ἐγγὺς τῆς γῆς, ἐντεῦθεν δηλαδὴ καὶ τῆς σελήνης, ἢ μεταξὺ τῆς τελευταίας καὶ τοῦ ἡλίου. Τὰ ἱπποκρατικά συστήματα ἀκολουθοῦν ἀντιθέτως τὴν ὀρθὴν σειρὰν ἀποστάσεως τῶν οὐρανίων σωμάτων. Ἦδη εἰς τὰ ἀρχαϊκὰ συστήματα τοῦ Ἀναξιμένους καὶ τοῦ Ἡρακλείτου γίνεται ἡ μετάθεσις τῶν ἀπλανῶν ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβλήματος τοῦ Κόσμου, εἰς ἐξήγησιν τῆς μικροτέρας λάμπειος καὶ θερμότητος αὐτῶν. Πάντως ἡ ὀρθὴ ἔνταξις τῆς σφαιράς τῶν ἀπλανῶν ἐπεκράτησε μόνον ἀπὸ τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ ἐντεῦθεν (Gundel). Ὡς ἄλλωστε ρητῶς ἀναγράφει ὁ Πλάτων, ἐπιβεβαιώνει δὲ καὶ ὁ Πλούταρχος, πρῶτος ὁ προειρημένος φιλόσοφος ἔδωκε τὴν ὀρθὴν ἐρμηνεΐαν τῶν ἐκλείψεων, παρὰ τὸ ὅτι δὲν ἀπέκλειε τὴν δυνατότητα νὰ ὀφείλωνται αὐταὶ ἐνίοτε καὶ εἰς ἄλλα ἐπιπροσθοῦντα σκοτεινὰ σώματα καὶ παρ' ὅλον ὅτι ἀπέδιδεν εἰς τὴν σελήνην ἴδιον φῶς³ (εἰκ. 11). Ἡ ἐπίπεδος ὅμως παράστασις τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ Ἀναξαγόρα, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ Λευκίππου, Δημοκρίτου, Ἀρχελαίου, πιθανῶς δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους, τοποθετεῖ τοὺς ἀνωτέρω εἰς ἐποχὴν, ἂν μὴ προγενεστέραν, πάντως μὴ μεταγενεστέραν τῆς συγγραφῆς τῶν ἱπποκρατικῶν κοσμολογιῶν. Ταύτας συνεπῶς πρέπει νὰ τοποθετήσωμεν μᾶλλον κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ Ἀναξαγόρα καὶ

1. ΘΑΛΗΣ., Ἀριστ. Οὐρ. Β, 13, 294a 28. — ΗΡΑΚΛ., fr. 3 καὶ 6, ΔΙΟΓ. Ι, 1 - 17, Ἀέτ. ΙΙ, 24 - 28. — ΑΛΚΜ., Ἀέτ. ΙΙ, 24, 3. — ΑΝΑΞΙΜΕΝ., Ἰππολ. Ι, 7. — ΞΕΝΟΦ., Ἀέτ. ΙΙ, 24, 9 καὶ 13, 25. — ψ. Πλούτ. Στρ. 4., Ἰππόλ. Ι, 14.

2. ΑΝΑΞΙΜΑΝΔ., Ἀέτ. ΙΙ, 13, 7 καὶ 20. Ι. Ἀχιλλ. Εἰσ. 19. — ΠΑΡΜΕΝ., ἴδε σ. 51, σημ. 1. — Ἀπλανεῖς, ἴδε σ. 47, σημ. 1 καὶ 2.

3. ΑΝΑΞΙΜΕΝ., Ἰππόλ. Ι, 7. — ΗΡΑΚΛ., Διογ. ΙΧ, 1 - 17. — ΑΝΑΞΑΓ., Πλάτ. Κρατύλ. 409 Α-Β. Πλούτ. Νικ. 23., Θεόφρ., Γν. Φυσ. fr. 19. Ἀέτ. ΙΙ, 25, 9., Ἰππόλ. Ι, 8. — GUNDEL, ἴδε σ. 37, σημ. 2.

Φιλολάου - Πλάτωνος, δηλαδή περίπου κατά τους χρόνους τῆς ἀκμῆς τοῦ Δημοκρίτου καὶ τοῦ Διογένοῦς τοῦ Ἀπολλωνιάτου. Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ τὸ ὅτι ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ἐκ τῶν παλαιότερων φιλοσόφων ὁ λεπτομερέστερον ἀσχοληθεὶς περὶ τῶν πλανητῶν, τῶν ὁποίων ὅμως ἠγνόει εἰσέτι τὸν ἀκριβῆ

Εἰκ. 11. Ἀναξαγόρας (ἀκμή περὶ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνος). Γῆ ἐπίπεδος, ἐν τῷ κέντρῳ, ἀκίνητος, κεκλιμένη πρὸς Νότον. Σελήνη, δισκοειδής, πετρῶδης, διάπυρος. Ἡλιος δισκοειδής, μύδρος πεπυρακτωμένος. Γαλαξίας, ἀσθενεῖς ἀστέρες ἐμφανεῖς, λόγῳ προβολῆς τῆς σκιάς τῆς γῆς. Τὸ στερέωμα μετὰ τῶν ἀπλανῶν ἀφορίζει τὸν Κόσμον. Πρῶτος ἔδωκε τὴν ὀρθὴν ἐρμηνεῖαν τῶν ἐκλείψεων.

ἀριθμόν. Ὡς κατεφάνη δέ, αἱ ἱπποκρατικάι κοσμολογίαι καὶ ἰδιαίτερος ἡ τοῦ π. Ἑβδομάδων, ἀγνοοῦν τοὺς πλανήτας, πλὴν ἴσως μιᾶς ἀπλῆς μνείας αὐτῶν. Ἀντιθέτως, ἂν ἦτο ἤδη γνωστὸς εἰς τὸν συγγραφέα τοῦ π. Ἑβδομάδων ὁ ἀριθμὸς τῶν 7 πλανωμένων σωμάτων (ἦτοι τῶν 5 πλανητῶν μετὰ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης), ἀσφαλῶς δὲν θὰ παρέλειπε νὰ τὸν μνημονεύσῃ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἄλλων

ἐπτάδων, τὰς ὁποίας παραθέτει. Ἡ τοποθέτησις ἐξ ἄλλου τῶν ἱπποκρατικῶν κοσμολογιῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Διογένοϋ τοῦ Ἀπολλωνιάτου δικαιολογεῖται ἐκ τοῦ ὅτι καὶ οὗτος φέρεται ἐν τῇ δοξογραφίᾳ ὡς ἀποδεχόμενος τὴν σφαιρικότητα τῆς γῆς καί, ὑπὸ ἑλαφρῶς παρηλλαγμένην μορφήν, τὴν ἀνταύγειαν τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἀστέρων. Δέον ἐπίσης νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ αἱ λοιπαὶ συμπτώσεις γνομῶν τοῦ ὡς ἄνω φιλοσόφου μετὰ τῶν διατυπωμένων ἐν τῇ ἱπποκρατικῇ συλλογῇ, ὡς π. χ. διὰ τὴν πρωταρχικὴν θέσιν τοῦ ἀέρος, ὡς ἐν τῷ π. Φυσῶν. Ἄλλο παράδειγμα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Θεοφράστου ἀποδιδόμενη εἰς τὸν Διογένην γνώμη περὶ τῆς διαγνωστικῆς σημασίας τοῦ χρώματος τῆς γλώσσης, ἀντιστοιχοῦσα σχεδὸν πλήρως πρὸς τὰ ἐν κ. 42 τοῦ π. Ἑβδομάδων (ἐν λατινικῇ μεταφράσει) ἀναφερόμενα. Ἐπίσης καὶ τὰ ἐν συνεχείᾳ περιγραφόμενα χρώματα αὐτῆς, ὀφειλόμενα εἰς ἐξωτερίκευσιν τῶν χρωμάτων τῶν χυμῶν, παρουσιάζουν πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου ἀναφερόμενα χρώματα αὐτῶν, ὡς παραδίδονται ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ¹. Πολὺ δυσκολωτέρα εἶναι ἢ εἰς συγκεκριμένην πηγὴν ἀπόδοσις τῶν περὶ τοῦ ἀριθμοῦ 7 φαντασιοκοπιῶν τοῦ π. Ἑβδομάδων καὶ τοῦ π. Σαρκῶν, πλὴν τῆς γενικῆς διαπιστώσεως ὅτι αὐταὶ εἶναι πιθανῶς πυθαγορείου προελεύσεως. Ἡ παρουσία πολλῶν πυθαγορείων εἰς διάφορα μέρη τῆς νέας καὶ παλαιᾶς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πλάτωνος ἢ ὀλίγον πρὸ αὐτοῦ εἶναι γνωστὴ (Τάρας, Ρήγιον, Θῆβαι, Φλειοῦς κλπ.). Γνωστὰ δὲ εἶναι καὶ τὰ ὀνόματα πολλῶν ἐξ αὐτῶν, ὡς τοῦ Ἀρχύτα, τοῦ Φιλολάου, τοῦ Λύσιδος κλπ. Τὸ εἰς τὸν Φιλόλαον ἀποδιδόμενον κοσμολογικὸν σύστημα εἶναι ἀσφαλῶς νεώτερον τῶν ἱπποκρατικῶν, ἀγνοεῖται ἄλλωστε καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Πλάτωνος, μνημονεύομενον δὲ κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Γενικῶς ἡ ἀπώλεια τῶν πρὸ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων, καθὼς καὶ ἡ τάσις τῶν μεταγενεστέρων νὰ ἀποδίδουν εἰς τοὺς παλαιοὺς φιλοσόφους τὰς γνώσεις τῆς ἐποχῆς των, μέχρι τοῦ σημείου νὰ πλαστογραφοῦν ὀλόκληρα συγγράμματα, ὡς τὰ εἰς τὸν Θαλῆν, Πυθα-

1. Ἐπίπεδος γῆ, ἴδε σ. 52, σημ. 1.—Πλανῆται, ἴδε σ. 50, σημ. 1.—ΔΙΟΓ. ΑΠΟΛ. ἴδε σ. 54, σημ. 1.—ΘΕΟΦΡ. Αἰσθ. 43: διὸ σημεῖα τὰ πλεῖστα τοῖς κάμνουσιν ἀπ' αὐτῆς εἶναι, καὶ τῶν ἄλλων ζῴων τὰ χρώματα μὴνύειν' ὁπόσα γὰρ ἂν ἦ καὶ ὅποια, τοιαῦτα ἐμφαίνεσθαι' πρβλ. π. Ἑβδομ. 42: Quae autem in lingua sunt signa indicant per ista. . . anima qualescumque humores habuerit, tales necesse est per se ipsam producere, ex quibus lingua colores habet.—ΓΑΛΗΝ., π. Χυμ. XIX, 495 K: καὶ μὲν δὴ καὶ ἀπὸ τοῦ χρώματος διαγιγνώσκειται . . . Διογένηι καὶ τοῖς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ σοφοῖς, ὡς μαντικὴ τις νομιζομένη . . . ἐρυθρόχρους τε τὰς αἱματώδεις καὶ πυρρόχρους, οἷς ὁ πικρὸς πλεονάζει χυμὸς καὶ μελανόχρους οἷς ὁ μέλας καὶ λευκόχρους τοὺς φλεγματίας ἀποκαλοῦντες' πρβλ. π. Ἑβδομ. 42: Flavam . . . nigrum colorem . . . iodes . . . (h)ematodes.

γόραν, Φιλόλαον, Τίμαιον τὸν Λοκρὸν κλπ. ἀποδιδόμενα, δυσχεραίνει τὴν προσπάθειαν τῆς ἀκριβοῦς χρονολογικῆς ἐντάξεως τῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φυσικῶν γνώσεων τὰς ὁποίας ἀναφέρουν. Πάντως βάσει τῶν κοσμολογιῶν τῶν περιεχομένων εἰς 4 τούτων, δυσκόλως δυνάμεθα νὰ κατέλθωμεν διὰ τὸν πιθανὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς τῶν ἀνωτέρω πέρα τοῦ διαστήματος 400-398 π.Χ., διότι αἱ μετὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Πλάτωνος (387 π.Χ.) σημειωθείσαι ἐν τῇ Ἀστρονομίᾳ πρόοδοι θὰ ἦτο πολὺ ἀπίθανον νὰ παρέμενον παντελῶς ἄγνωστοι εἰς τοὺς συγχρόνους ἱπποκρατικούς ἰατρούς¹.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Der Verlust der philosophischen Schriften vor Plato erschwert den Versuch die philosophisch-medizinischen Wechselbeziehungen näher zu bestimmen. Vieles spricht dafür dass die Philosophen ihre anatomisch-physiologischen und biologischen Kenntnisse von den Aerzten und den anderen Kunsttreibenden erworben haben. Das Studium der hippokratischen Weltsysteme ist ein Versuch die vorerwähnten Wechselbeziehungen aufzuklären, da sie gänzlich von den Meinungen der zeitgenössischen bzw. früheren Philosophen abhängig sind. Nur vier hippokratischen Schriften enthalten Weltsysteme, nämlich die von der Siebenzahl (S. S.), von der Diät (S. D.), von den Muskeln (S. M.) und von der Luft (S. L.). Nach der (S. S.) besteht die Welt aus folgenden: 1) das Firmament 2) die Sterne 3) die Sonne 4) der Mond, in der Mitte 5) die Luft 6) das Wasser und 7) die Erde, unbeweglich im Zentrum und von der Luft getragen. Der Mensch verhält sich zur Welt wie der Mikrokosmos zum Makrokosmos. Deswegen wird die Erde mit den Knochen, das Wasser mit dem Fleisch, die Feuchtigkeit mit Gehirn und Samen, die Flüsse mit dem Darminhalt, die Luft mit dem Atem und der Mond mit dem Zwerchfell und der Vernunft verglichen. Gleicherweise wird in der (S. D.) der Bauch mit dem Meer, die Atmung mit der Luft, die Verdauungsorgane mit der

1. GOMPERZ, Griech. Denk., 3η-4η ἔκδ. 1922, 31.—JOEL, Gesh. Ant. Philos., 1921 — CAPPELLE, Gesch. Philos. 2α ἔκδ. 1953. — ROBIN, Pens. Grecq., Évol. Hum. 1928. — REY, Sc. Orient., 1930., Sc. Grecq., Évol. Hum. 1930-1946. — ΚΑΡΚΑ, Vorsokr. 1921.—DUHEM, Syst. Mond., 1913.—ZELLER, Phil. Gr., 6η ἔκδ. 1919-20.—VERCOUTTER, LABAT, MICHEL, BEAUJEU, Sc. Ant., Hist. Gén. Sc., 1975. — ROHDE, Psyche, 2α ἔκδ. 1897.

Erde, die Venen mit dem Umlauf des Mondes, die Muskeln mit dem der Sonne, das Subkutangewebe mit dem der Sterne und die Haut mit dem Firmament verglichen. In c. 89 werden drei Feuerkreise erwähnt: 1) des Mondes 2) der Sonne in der Mitte 3) der Sterne unter dem Firmament. Die (S. M.) unterscheidet vier Sphären: 1) des Aethers (Feuer) 2) der Luft 3) des Wassers 4) und die Erde. Das Feuer gilt als das aktive Element. In der (S. L.) nimmt die Luft die bevorzugte Stellung ein. Sie füllt den ganzen Raum, trägt die Erde und bewegt Mond, Sonne und Sterne.

Ein gemeinsames Kennzeichen des hippokratischen Weltbildes ist die geozentrische Einstellung. Es wurde also nicht von den neuen Theorien von Philolaos, Hiketas, Herakleides und Aristarch beeinflusst. Ein fortschrittliches Element im Weltbild der (S. S.) und der (S. D.) ist die kugelförmige Gestalt der Erde. In der (S. S.) ergibt sie sich aus der klaren Vorstellung der Antipoden. In der (S. D.) wird angegeben dass der Südwind aus dem Eis des Südpols entspringt und erst beim Durchgang über die Tropenzone erwärmt wird. Die kugelförmige Erde wurde zuerst von Parmenides, vermutlich rein dogmatisch, aufgestellt. Nach einem Bericht wurde diese Meinung auch von Diogenes von Apollonia geteilt, doch setzte sie sich erst seit Plato durch. Die in c. 2 erwähnte olympische Welt, als unbeweglich bezeichnet, befindet sich wahrscheinlich in der Aussenwelt. Der Olympos wird von drei Philosophen angeführt, nämlich Parmenides, Empedokles und Philolaos. In der (S. S.) wird das Sternenlicht als Spiegelung bezeichnet. Diese Meinung wurde auch von Metrodoros, Diotimos und Strato vertreten. Vielleicht wird von der Schrift auch die Spiegelung des Sonnen- bzw. Mondlichtes angenommen, weil splendor das griechische antaugeia wiedergibt. Diese Theorie wurde von Empedokles, Philolaos und etwas abgeändert von Diogenes vertreten. Die besondere Bedeutung die von der Schrift dem Monde zugeteilt wurde, als Mittler der Welt und Sitz der Vernunft, erinnert an die Göttin Dike des Parmenides, die im mittleren der gemischten Weltringe, vermutlich den des Mondes, ihren Sitz hatte. Die äusserste Sphäre nach den hippokratischen Schriften ist die der Sterne, in Uebereinstimmung mit Anaximenes, Heraklit und den späteren und entgegen der Meinung von Anaximander, Parmenides, Leukippos, vielleicht auch Empedokles. Die Planeten werden vermutlich nur im c. 3 der (S. S.) angeführt und ihre Bewegungen den Luftströmungen zugeschrieben. Erst Demokrit befasste sich

eingehender mit den Planeten, doch war bei ihm ihre Zahl noch unbekannt und wurde erst seit Plato festgesetzt. Die Unterlassung der sieben Wandelsterne bei der Aufstellung der Heptaden in der (S. S.), ist ein Beweis dass ihre Zahl damals noch unbekannt war.

Die Tendenz der antiken Schriftsteller den älteren Philosophen die Kenntnisse ihrer Zeit zuzuschreiben erlaubt keine genauere Datierung der hippokratischen Weltssysteme, jedenfalls sind sie kaum nach 400-380 v. C. zu datieren, weil sonst die seit der Errichtung der Platonischen Akademie stattgefundene Bereicherung der astronomischen Kenntnisse schwerlich den Hippokratikern entgangen wäre.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 19^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 1970

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΛΕΩΝ. Θ. ΖΕΡΒΑ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ.—Τὸ παραμῦθι τοῦ Ἔρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς εἰς τὴν νεοελληνικὴν παράδοσιν, ὑπὸ Γεωργίου Ἀ. Μέγα*.

Ἡ ἀνακοίνωσίς μου ἀφορᾷ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Ἔρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς, ὁ ὁποῖος μᾶς παρεδόθη διὰ τῶν «Μεταμορφώσεων» τοῦ Λατίνου συγγραφέως Ἀπουληίου (2^{ου} αἰ. μ. Χ.), ἀλλὰ διασώζεται καὶ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἄλλων λαῶν.

Διὰ γὰ εἶμαι σαφῆς εἰς ὅσα θὰ εἶπω, κρῖνω σκόπιμον νὰ συνοψίσω δι' ὀλίγων τὴν διήγησιν τοῦ Ἀπουληίου.

Ἡ τρίτη καὶ μικρότερη ἀπὸ τὰς θυγατέρας τοῦ βασιλέως, ὀνόματι Ψυχὴ, εἶναι τόσον ὠραία, ὥστε πολλοὶ πιστεύουν ὅτι εἶναι ἡ ἰδίᾳ ἡ Ἀφροδίτη καὶ τῆς προσφέρουν θείας τιμᾶς. Αὐτὸ ἐξοργίζει τὴν θεάν, ἡ ὁποία διατάσσει τὸν υἱὸν τῆς, τὸν Ἔρωτα, νὰ κάμῃ ὥστε ἡ Ψυχὴ νὰ ἀγαπήσῃ τὸ χειρότερον ὄν ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀντὶ τούτου ὁ Ἔρωτος ἐρωτεύεται ὁ ἴδιος τὴν Ψυχὴν καί, ὅταν, σύμφωνα μὲ τὸν χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, ἡ Ψυχὴ ἐξετέθη εἰς ἓνα βράχον τοῦ βουνοῦ ὡς λεία εἰς ἓνα περρωτὸν δράκοντα, ὁ Ζέφυρος τὴν ἀνήρπασε καὶ τὴν μετέφερεν ἀπαλὰ εἰς ἓνα λιβάδι, ὅπου τὸ παλάτι τοῦ Ἔρωτος· ἐκεῖ ἀόρατα χέρια τὴν ὑπηρετοῦν. Τὸ βράδυ, πρὶν κοιμηθῆ, τῆς δίδουν ἓνα ποτὸν ὑπνωτικὸν καὶ ἔτσι δὲν βλέπει τὸν σύζυγον. Ἄν τὸν ἔβλεπεν εἰς τὸ πρόσωπον, ὁ σύζυγος θὰ ἐξηφανίζετο.

* G. A. MEGAS, *Das Märchen von Amor und Psyche in der Griechischen Volksüberlieferung.*

Ἔρχονται ὁμως κατὰ παράκλησίν της νὰ τὴν ἐπισκεφθοῦν αἱ ἀδελφαί της — τὶς μετέφερε καὶ αὐτὲς ὁ Ζέφυρος —, βλέπουν εἰς ποῖον ὄνειρώδη κόσμον ζῆ ἡ Ψυχὴ καὶ φθονοῦν τὴν εὐτυχίαν της· τῆς ἐμβάλλουν φόβους καὶ τὴν συμβουλεύουν τὸ βράδυ νὰ χύσῃ τὸ ὑπνωτικὸν εἰς τὸν κόλπον της καὶ νὰ ἰδῆ ποῖος εἶναι ὁ σύζυγός της. Πείθεται εἰς αὐτὰ ἡ Ψυχὴ, ἀλλ' ὅταν τὴν νύκτα, εἰς τὸ φῶς τοῦ λύχνου, εἶδε νὰ κοιμᾶται πλάγι της ὁ Ἔρωτος, ἐταράχθη ὥστε στάλες καυτοῦ λαδιοῦ ἀπὸ τὸν λύχνον ποὺ κρατοῦσε ἔπασαν στὸν ὄμιον τοῦ Ἐρωτος καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὸν πόνον ξυπνᾷ, ἀνοίγει τὰ φτερά του καὶ ἐξαφανίζεται. Ἀπελπισμένη ἡ Ψυχὴ ἀναζητεῖ τὸν σύζυγον. Μετὰ πολλὰς περιπλανήσεις φθάνει στὸ παλάτι τῆς Ἀφροδίτης, ἐλπίζουσα νὰ εὔρῃ ἐκεῖ τὸν Ἔρωτα. Ἡ Ἀφροδίτη διατάσσει πρῶτον νὰ μαστιγώσουν τὴν Ψυχὴν καὶ κατόπιν τῆς ἀναθέτει δύσκολα ζητήματα: α) νὰ ξεχωρίσῃ ἓνα σωρὸν ἀπὸ σπόρους δημητριακῶν ἀνακατεμένους, β) νὰ φέρῃ μιὰ τουλούπα μαλλιά ἀπὸ ἄγρια πρόβατα, γ) νὰ φέρῃ νερὸ ἀπὸ τῆς Στυγὸς τὸν ποταμόν, καὶ δ) νὰ φέρῃ ἀπὸ τὴν Περσεφόνην μιάν πυξίδα μὲ θεῖον κάλλος. Ἡ Ψυχὴ μὲ τὴν βοήθειαν τῶν μυρμηγκιῶν ξεχώρισεν ἓνα-ἓνα τοὺς σπόρους, ἐξετέλεσε μὲ ἄλλους βοηθοὺς καὶ τὰ ἄλλα ζητήματα, ἀλλὰ γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Περσεφόνην δὲν ἀνθεξε στὴν γυναικεία περιέργεια καὶ ἀνοίξε τὴν πυξίδα· ἐξαπολύεται ἀπὸ ἐκεῖ ὁ Ὑπνος καὶ τὴν νεκρώνει. Τότε ὁ Ἔρωτος, ὁ ὁποῖος ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε θεραπευθῆ ἀπὸ τὴν πληγὴν, ἔρχεται εἰς βοήθειαν τῆς Ψυχῆς, κατακλείει τὸν Ὑπνον εἰς τὴν πυξίδα καὶ καταφεύγει εἰς τὸν πατέρα ἀνδρῶν τε θεῶν τε. Ὁ Ζεὺς συγκαλεῖ εἰς τὸν Ὀλυμπον τοὺς θεοὺς καὶ συνιστᾷ νὰ νυμφεύσουν τὸν Ἔρωτα μὲ τὴν Ψυχὴν, διὰ νὰ γλυτώσουν καὶ οἱ ἴδιοι ἀπὸ τὶς τρέλλες τοῦ παιδιοῦ τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ Ἐρμῆς φέρνει τὴν Ψυχὴν εἰς τὸν Ὀλυμπον, ὁ Ζεὺς τῆς δίδει ἀμβροσίαν καὶ γίνονται οἱ γάμοι τοῦ Ἐρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς. Μετὰ καιρὸν γεννᾶται τὸ τέκνον των, ἡ Voluptas.

Πολλοὶ ἐκ τῶν ἐρευνητῶν διερωτῶνται, ἂν πρόκειται περὶ παραμυθίου ἢ ἀρχαίου περὶ θεῶν μύθου, εἰς τὸν ὁποῖον συμμειγνύονται φιλοσοφικαὶ ἀντιλήψεις περὶ δεσμεύσεως τῆς ψυχῆς εἰς τὸ σῶμα. Εἶναι ἄλλως παλαιὰ ἢ τάσις, τοὺς μύθους καὶ τὰς λαϊκὰς ἀκόμη διηγήσεις νὰ τὰς ἐρμηνεύουν συμβολικῶς, δηλ. νὰ θεωροῦν τὰς διηγήσεις ὡς σύμβολα, ἤτοι νὰ τὰς μεταφράζουν εἰς ἐννοίας καὶ μάλιστα ἐννοίας συνήθεις εἰς τὸν σημερινὸν ἄνθρωπον ἢ νὰ βλέπουν ἀλληγορίας εἰς αὐτάς.

Ἐν πρώτοις, διατί ὁ Ἀπουλήϊος ἐξέλεξε διὰ τοὺς ἠρώας του τὰ ὀνόματα Ἐρωτος καὶ Ψυχῆ; *Ψυχῆ*, κατὰ τὸν Reitzenstein, εἶναι τὸ ὄνομα μιᾶς ἐλληνοα-

νατολικῆς θεᾶς. Ἐπειτα διατί προσέδωκεν εἰς τὰς περιπετείας τῆς Ψυχῆς τόσον παράδοξον καὶ φανταστικὸν χαρακτῆρα ; Καὶ τί σημαίνει ἡ ἀποθέωσις τῆς Ψυχῆς εἰς τὸ τέλος τῆς διηγήσεως ;

Διὰ τὴν λύσιν τῶν ζητημάτων αὐτῶν ἐγράφησαν πολλά.

Πρῶτος ὁ Friedländer τὸ 1871 ἔστρεψε τὴν προσοχὴν τῶν ἐρευνητῶν εἰς τὸ γεγονός ὅτι τὸ θέμα τῆς περὶ Ἐρωτος καὶ Ψυχῆς διηγήσεως τοῦ Ἀπουληίου τὸ εὐρίσκομεν καὶ εἰς πολυαρίθμους λαϊκὰς διηγήσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχουν ἀπορροεῦσαι ἀπὸ τὸ λογοτεχνικὸν κείμενον. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι ἡ καταλείβει τῆς διηγήσεως τοῦ Ἀπουληίου, ἡ ἀποθέωσις τῆς Ψυχῆς, δὲν εὐρίσκεται εἰς καμίαν ἀπὸ τὰς λαϊκὰς διηγήσεις· εἶναι πλάσμα πλατωνικὸν τοῦ συγγραφέως.

Ἐκτοτε ὁ ἀριθμὸς τῶν παραδειγμάτων ηὐξήθη πολὺ. Ὅμοιαι διηγήσεις μὲ τὴν τοῦ Ἀπουληίου κατὰ τὸ περιεχόμενον διεπιστώθησαν σχεδὸν παντοῦ. Τὰς εὐρίσκει κανεῖς διαδομένας εἰς ἓνα τεράστιον γεωγραφικὸν χῶρον, ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὰς Κελτικὰς χώρας ἕως τὴν Ἰνδίαν καὶ ἀπὸ τὴν Σκανδιναβίαν ἕως τὴν χώραν τῶν Βερβέρων. Φυσικὰ αἱ διηγήσεις αὐταὶ παρουσιάζουν ἀξιοσημειώτους διαφορὰς μεταξύ των, ἀλλὰ τὸ θεμελιῶδες σχῆμα παραμένει εἰς κάθε περιπτωσιν εὐδιάγνωστον καὶ διακρίνεται εἰς τὸν Διεθνῆ Κατάλογον τῶν παραμυθιακῶν τύπων τῶν Aarne - Thompson ὑπ' ἀριθ. 425. Πρόκειται πάντοτε περὶ τοῦ γάμου μιᾶς κόρης μὲ ἓνα μυστηριῶδες ὄν, τοῦ ὁποῖου γάμου ἡ διάρκεια συνδέεται μὲ τὴν τήρησιν μιᾶς ἀπαγορεύσεως. Ἡ κόρη παραβαίνει τὴν ἀπαγόρευσιν καὶ ὁ σύζυγος ἐξαφανίζεται. Ἡ νέα γυναῖκα ἐξέρχεται εἰς ἀναζητήσιν του, ὑφίσταται τρομερὰς δοκιμασίας, ἀλλὰ εἰς τὸ τέλος ἐνώνεται πάλιν μὲ αὐτόν.

Ἐπὶ τῆς μάστις μίας πολυπληθῆς ὁμάς παραλλαγῶν, ποὺ κατεγράφησαν ἀπὸ τὸ στόμα λαϊκῶν ἀφηγητῶν, ἡ ὁποία διακρίνεται μὲ τὸ στοιχεῖον Α καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀπαγόρευσις ἐν τῷ γάμῳ συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἴδῃ τὸ πρόσωπον τοῦ συζύγου της. Ἡ ἥρωὶς χύνει τὸ ὑπνωτικὸν καὶ βλέπει τὸν σύζυγον, ἀλλὰ στάλεις ἀπὸ τὸ κερί, ποὺ ἄναψε, πέφτουν στὸν ὄμιόν του. Ὁ σύζυγος ξυπνᾷ καὶ ἐξαφανίζεται. Ἀναζητῶντας τὸν ἡ ἥρωὶς φθάνει στὸ σπίτι τῆς μητέρας του, μιᾶς δράκαινας, ἡ ὁποία τῆς ἐπιβάλλει τρία δύσκολα ἢ ἀδύνατα ζητήματα, ποὺ ἡ ἥρωὶς κατορθώνει νὰ τὰ ἐκτελέσῃ μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ συζύγου της. Τὸ τελευταῖον ἀπὸ τὰ ζητήματα εἶναι νὰ φέρῃ ἓνα κουτὶ ἀπὸ τὴν ἀδελφὴν τῆς δράκαινας πενθερᾶς της. Ὁ κίνδυνος εἶναι θανάσιμος. Μὲ τὴν συμβουλήν τοῦ συζύγου της κατορθώνει νὰ φθάσῃ στὸ σπίτι τῆς δράκαινας καὶ ν' ἀρπάξῃ τὸ κουτὶ, ἀλλὰ στὸν γυρισμό, παραβαίνοντας τὴν συμβουλήν τοῦ συζύγου της, τὸ ἀνοίγει καὶ ξεπετάγονται ἀπὸ μέσα κάτι μυιγᾶκια ἢ ὄργανᾶκια μουσικά. Ἡ ἥρωὶς πέφτει σὲ

ἀπόγνωσι. Φθάνει τότε ὁ σύζυγος καὶ μὲν ἓνα σφύριγμα ξανακλείνει μέσα στὸ κουτί τὰ μυιγάκια, τὰ ὄργανάκια. Ἡ δράκαινα καὶ πάλιν ἐτοιμάζει τὸν χαμὸ τῆς κόρης : παντρεύει τὸ γιό της μὲ μιὰ δρακοπούλα καὶ βάζει τὴν κόρη νὰ κρατῆ τις λαμπάδες στὸ νυφικὸ θάλαμο ὡς ποὺ νὰ καοῦν ὡς τὰ δάχτυλά της· ἂν ξεφωνήσῃ ἀπὸ τὸν πόνο, ἡ δράκαινα θὰ ὀρμήσῃ μέσα στὸ θάλαμο καὶ θὰ τὴν φάγῃ. Τότε πιά ὁ γιός της, ὁ δράκος, ἀποφασίζει νὰ γλυτώσῃ τὴν γυναῖκα του ἀπὸ τὰ δόντια τῆς δράκαινας - μάννας του καὶ βάζει τὴν δρακοπούλα νὰ κρατήσῃ αὐτὴ τις λαμπάδες. Κ' ἔτσι ἀντὶ τῆς ἡρωίδος ἡ δράκαινα τρώγει τὴν δρακοπούλα.

Ἐὰν ἐξαίρεσώμεν τὸ τελευταῖον ἐπεισόδιον τῶν λαμπάδων, ἡ ὁμοιότης τοῦ ὑποτύπου Α μετὰ τὴν διήγησιν τοῦ Ἀπουληίου εἶναι πλήρης.

Ἀπὸ διαφόρους ἐρεῦνας ἔχει ἀποδειχθῆ, ὅτι ἡ προφορικὴ παράδοσις τόσον δι' Αἰσωπεύου μύθους ὅσον καὶ διὰ παραμύθια διασώζει ἀκραιφνέστερον τὴν ἀρχικὴν τῶν μορφῶν παρὰ ἢ γραπτὴ παράδοσις. Ἐκ τούτου ἡ ἀνερεύνησις τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ διὰ τὸ παραμύθι τοῦ Ἔρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς, ἦτοι τὸ παραμύθι διὰ τὸν ὑπερφυσικὸν σύζυγον παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς, ἔγινε θέμα σοβαρᾶς λαογραφικῆς ἐρεῦνης.

Πρῶτος ὁ Γερμανὸς Ernst Tegethoff τὸ 1922 εἰς ἐκτενῆ ἐργασίαν ἐπεχείρησεν ἐπὶ τῇ βάσει 212 παραλλαγῶν τοῦ παραμυθίου αὐτοῦ ἐκ διαφόρων χωρῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας νὰ καθορίσῃ, ποῖα μοτῖβα ἀνήκουν εἰς τὴν ἀρχικὴν σύστασίν του καὶ ποῖα συνήφθησαν μετὰ αὐτὸ δευτερευόντως ἀπὸ ἄλλους τύπους παραμυθίων. Ὡς βάσιν τῆς ἐρεῦνης του ὁ Tegethoff ἔθεσε τὴν ἀρχὴν τῆς λογικῆς ἀνεξίσεως τῆς ὑποθέσεως τοῦ παραμυθίου.

Ἀλλὰ καὶ τὸ ὑλικὸν αὐτὸ δὲν ἦτο ἀρκετόν. Ἐχει ἀποδειχθῆ ὅτι, διὰ νὰ δυνηθῶμεν ν' ἀποκαταστήσωμεν, ἔστω κατὰ προσέγγισιν, τὴν ἀρχικὴν μορφὴν, τὸν ἀρχέτυπον, μιᾶς λαϊκῆς διηγήσεως καὶ νὰ καθορίσωμεν τὸν τόπον καὶ χρόνον τῆς γενέσεως καὶ τὰς ὁδοὺς τῆς διαδόσεώς της, χρειάζομεθα ὅσον τὸ δυνατόν πλουσιώτερον ὑλικὸν ἐξ ὀλοκλήρου τοῦ Ἰνδοευρωπαϊκοῦ κόσμου.

Τοῦτο ἐπεχείρησε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ὁ Σουηδὸς λαογράφος Jan - Öjvind Swahn, ἀξήσας, μετὰ μόχθους καὶ ἐρεῦνας δέκα ἐτῶν, εἰς τὸ πενταπλάσιον τὸ ὑλικὸν τῆς ἐρεῦνης τοῦ Tegethoff καὶ δημοσιεύσας τὸ 1955 μονογραφίαν «The Tale of Cupid and Psyche» ἐκ 493 σελίδων.

Ἡ ἐργασία τοῦ Swahn, παρὰ τινὰς ἀντιρρήσεις ὡς πρὸς τὰς θεωρητικὰς καὶ μεθοδολογικὰς ἀρχὰς τοῦ συγγραφέως, ἐξετιμῆθη δεόντως ὑπὸ τῆς κριτικῆς¹. Ἡ διεξοδικὴ ἀνάλυσις 1042 παραλλαγῶν, προερχομένων ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν τοῦ

1. Βλ. WALTER ANDERSON, Eine Monographie über Amor und Psyche, Hes-

Ἰνδοευρωπαϊκοῦ χώρου, ἡ ὑπαγωγή αὐτῶν ὅλων εἰς 14 ὑποτύπους ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περιστατικῶν, ὑφ' ἧ συντελεῖται ἡ ἀναζήτησις τοῦ ἐξαφανισθέντος συζύγου, καὶ ἡ ἐκ νέου ἔνωσις μετ' αὐτοῦ, ἡ μέθοδος τῆς ἐρεῦνης του, μὴ ἀπέχουσα τὸ παράπαν τῆς γνωστῆς ἱστορικογεωγραφικῆς μεθόδου, ἤγαγον τὸν συγγραφέα εἰς πορίσματα, τὰ ὁποῖα ἐκρίθησαν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ὡς ὀρθά. Ἀνεγνωρίσθη δηλαδή, ὅτι ἐκ τῶν 14 ὑποτύπων ὁ ὑπὸ στοιχεῖον Α ἀποτελεῖ τὴν παλαιότεραν καὶ πληρεστέραν μορφήν τοῦ παραμυθίου, ἐκείνην ἐκ τῆς ὁποίας, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, παράγονται καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπότυποι. Καὶ ἀκριβῶς μὲ τὸν ὑπότυπον Α συμφωνεῖ εἰς πολλὰ καὶ οὐσιώδη στοιχεῖα ἡ διήγησις παρ' Ἀπουλήϊω : τὴν ἀπαγόρευσιν ἐν τῷ γάμῳ, τὴν παράβασιν τῆς ἀπαγορεύσεως, τὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὸν οἶκον μιᾶς δράκαινας (ἢ μαγίσσης), ὅπου τῆς ἐπιβάλλονται δύσκολα ζητήματα, μεταξὺ ἄλλων ἢ ἐπίσκεψις εἰς μίαν ἄλλην δράκαιναν.

Παρὰ ταῦτα ὁ Swahn, θέλων προφανῶς νὰ εἶναι συνεπὴς πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ διδασκάλου του C. von Sydow, καθ' ἧ ἡ εὔρεσις τοῦ ἀρχετύπου τῶν καθ' αὐτὸ παραμυθίων (Wundermärchen) εἶναι ἀνέφικτος, διότι ἡ ἀρχὴ τῶν χάνεται εἰς τοὺς παναρχαίους Ἰνδοευρωπαϊκοὺς χρόνους καὶ μόνον τὰς μορφάς, ὑφ' ἧς ἕκαστον διεμορφώθη ἕκασταχοῦ, ἦτοι τοὺς λεγομένους «οἰκοτύπους», δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν, παρέρχεται ἐν σιγῇ τὸ κύριον καὶ βασικὸν ἐπίτευγμά του, τὸν καθορισμὸν τοῦ ἀρχετύπου, εἰς τὸν ὁποῖον ἀβιάστως καὶ ἀποδεδειγμένως ἡ ἐρευνά του καταλήγει. Ρητῶς ὅμως ὡς τόπον, ὅπου τὸ παραμῦθι τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς ἐπιχωριάζει ἐν τῇ ἀρχικῇ καὶ πλήρει αὐτοῦ μορφῇ, ὁ Σουηδὸς ἐρευνητὴς καθορίζει τὴν ἀνατολικὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου, δηλονότι τὴν περιοχὴν αὐτῆς, τὴν περιλαμβάνουσάν τὴν νότιον Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τουρκίαν, χωρὶς ὅμως νὰ θεωρῇ αὐτὴν καὶ ὡς τόπον καταγωγῆς τοῦ μύθου. Καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἀφήνει τοῦτον νὰ χάνεται εἰς τὴν ἀχλὺν τῆς Ἰνδοευρωπαϊκῆς προϊστορίας. Διὰ τὸ θέμα τέλος τῆς πηγῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ὁ Ἀπουλήϊος ἦντλησε τὴν ὑπόθεσιν τοῦ μύθου, ὁ συγγραφεὺς δὲν δεικνύει μεγάλο ἐνδιαφέρον.

Εἶναι προφανὲς ἐξ αὐτῶν τῶν πορισμάτων τῆς ἐρεῦνης τοῦ Swahn, ὅτι ἡ παράδοσις τοῦ παραμυθίου αὐτοῦ εἰς τὰς χώρας τῆς ἀνατολικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου ἐνέχει ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν.

sische Blätter für Volkskunde 46, 1955, σ. 118-130. KURT RANKE, ARV (Tidskrift för nordisk folkminnesforskning, Uppsala) 12, 1956, σ. 158-167. LUTZ RÖHRICH, Die Märchenforschung seit dem Jahre 1945, Deutsches Jahrbuch für Volkskunde 3, 1957, σ. 498-500. WALDEMAR LIUNGMAN, Die schwedischen Volksmärchen, Akademie-Verlag, Berlin 1961, σ. 95-97.

Αἱ πολλαὶ ἐκ πρώτης ὄψεως παραλλαγαί, τὰς ὁποίας μὲ περισσὸν μόχθον ὁ Swahn συνέλεξεν ἀπὸ παντοῦ, ἦσαν μὲν ἀρκεταὶ διὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ἐρεῦνης, τὸν διαχωρισμὸν αὐτῶν εἰς ὁμάδας σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων διακρινόμενας, ἀλλ' ἀνεπαρκεῖς διὰ τὴν συναγωγὴν ἀσφαλῶν καὶ ἀπηκριβωμένων πορισμάτων ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν κατὰ προσέγγισιν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς, τῆς ὁποίας ἡ πιθανότης, ὡς γνωστὸν, αὐξάνει κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ προσαγόμενον εἰς τὴν ἔρευναν ὑλικόν. Εἶναι δ' ἀκριβῶς ἡ ἄνισος καὶ ἑλλιπὴς ἀνερεῦνησις τῆς παραμυθιακῆς παραδόσεως τὸ κύριον μειονέκτημα τῆς ἱστορικογεωγραφικῆς μεθόδου, τῆς μόνης ἐν τούτοις ἐνδεικνυομένης διὰ μίαν παραμυθιολογικὴν μονογραφίαν. Πολλάκις εἰς τὴν ἔρευναν λαμβάνεται ὅ,τι προχείρως καὶ ὅλως κατὰ τύχην ἔχει κάπου συλλεχθῆ καὶ δημοσιευθῆ, ἀγνωσμένου συνήθως τοῦ πολὺ πλουσιωτέρου ἀνεκδότου ὑλικοῦ. Διὰ τὰ περιορισθῶ εἰς τὰ τοῦ παραμυθίου τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς ἀνὰ τὸν μεσογειακὸν χῶρον, ὁ μὲν Tegethoff εἶχεν ὑπ' ὄψει ἐκ μὲν τῆς Ἰταλίας 61 παραλλαγάς, ἐκ δὲ τῆς Ἑλλάδος 12, ἐκ δὲ τῆς Τουρκίας μόνον 3, ὁ δὲ Swahn ἐκ μὲν τῆς Ἰταλίας 106¹, ἐκ δὲ τῆς Τουρκίας — χάρις εἰς τὸν Κατάλογον τῶν Eberhard - Boratav — 75, ἐκ δὲ τῆς Ἑλλάδος μόνον 35. Οὕτως ἡ Ἑλλάς, ἡ ὁποία κατὰ τὴν γνώμην τῶν κλασσικῶν φιλολόγων ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ διὰ τὸν Ἀπουλήϊον, ἀντιπροσωπεύεται λίαν ἑλλιπῶς καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ Swahn, ἡ ὁποία ἔνεκα καὶ τινων ἀβλεπτημάτων καὶ σφαλμάτων περὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν καθ' ἕκαστον στοιχείων πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ θεωρηθῆ ὀριστικῆ εἰς τὰ πορίσματά της, ὅσον ἀφορᾷ ἰδίᾳ εἰς τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν. Σημασίαν ἔξ ἄλλου διὰ τὴν ἔρευναν δὲν ἔχει μόνον ἡ ἐν τῷ χώρῳ διάδοσις, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀριτιότης καὶ ἡ σχετικὴ ἀξία τῶν γενομένων κατὰ τόπους καταγραφῶν, πράγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἐλήφθη, ὅσον ἔπρεπε, ὑπ' ὄψιν.

Ἀποφασίσας νὰ συμπληρώσω τὰ κενὰ τῆς ἐρεῦνης τοῦ Swahn κατέγινα ἀπὸ τοῦ 1956 εἰς τὴν περισυλλογὴν ἅπαντος τοῦ ὑλικοῦ τοῦ ἐγκατεσπαρμένου εἰς τὰς ἐκδεδομένας καὶ ἀνεκδότους συλλογὰς, τοῦ σχετικοῦ μὲ τὸ παραμῦθι τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς. Ἡ συλλογὴ, πού κατήρτισα, περιέλαβε 494 παραλλαγάς ἔξ ὅλων τῶν περιοχῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ Πόντου μέχρι τῆς Καλαβρίας τῆς

1. Αὗται διὰ προσθηκῶν, ὑπὸ WALTER ANDERSON, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 126 κέ., ἠὺ-
ξήθησαν εἰς 123. Νεωτέρα διατριβὴ περὶ τοῦ παραμυθίου τοῦ Ἑρωτος καὶ Ψυχῆς ἐν
Ἰταλίᾳ ὑπὸ τῆς ANNA MARIA VERLATO TRIVELLATO τοῦ ἔτους 1965 - 66 παραμένει
ἀνεκδοτος. Βλ. ἔκθεσιν περὶ αὐτῆς παρὰ GIANFRANCO D'ARONCO ἐν Tradizioni 2,₁
1967, Padova, σ. 24 κέ.